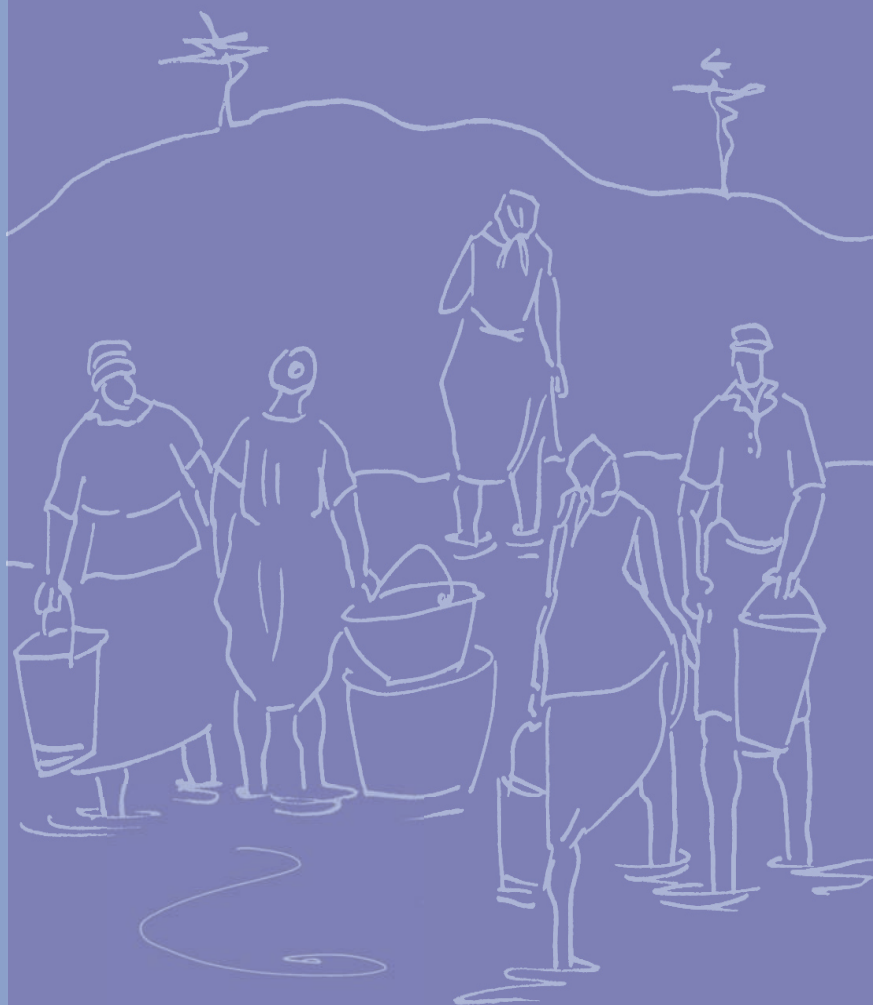

RHODES UNIVERSITY
Where leaders learn

TT 290/06

HO BA LE SEABO TAOLONG YA MEHLODI YA METSI AFRIKA BORWA

Jane Burt, Derick du Toit, David Neves & Sharon Pollard

HO BA LE SEABO TAOLONG YA MEHLODI YA METSI AFRIKA BORWA

Ka Jane Burt, Derick du Toit, David Neves and Sharon Pollard

Bohlophisi: Robert Berold and Mindy Stanford

Moralo le sebopeho sa sengolwa: Martin Hiller

E kgutsufaditswe bakeng sa phetolelo ke: Hilde Bakker

E fetoletswe ke: Edward Thuntsane

December 2006

WRC Report No. TT 290/06

Water Research Commission
Private Bag X03
Gezina
0031

www.wrc.org.za

ISBN No: 1-77005-503-7

ISBN Set No: 1-77005-500-2

E hatisitswe mona Afrika Borwa.

Nomoro ya Projeke ya Khomishene ya Diphuputso tsa Metsi: K5/1434

Raporoto ena e lokelwa ho bolelwa ka mokgwa o latelang:

Burt, J.C.; Du Toit, D.R.; Neves, D.; Pollard, S. 2005. *Ho ba le SeaboTaolong ya Mehloodi ya Metsi*. Khomishene ya Diphuputso tsa Metsi, Pretoria.

Ho itokolla ditlamong: Raporoto ena e lekotswe botjha ke ba Khomishene ya Diphuputso tsa Metsi (Water Research Commission - WRC). Kananelo ya yona ha e bolele hore *dikahare tsa yona di hlahisa mehopolo* le maano a WRC, kapa ho bua ka mabitso a kgwebo kapa dihlahiswa tse rekiswang ha ho bope tshehetso kapa kgothaletso ya tshebediso ya tsona.

Buka ena e tshehetswa ka ditjhelete ke Khomishene ya Diphuputso tsa Metsi. Ke mosebetsi o kopanetsweng ke Yuniti ya Thuto ya Tikoloho le Tswelopele, Yunivesithi ya Rhodes le Mokgatlo wa Metsi le Ntshetsopele ya Dibaka tsa Mahaeng e leng *Association of Water and Rural Development (AWARD)*.

MOTSAMAISI WA DIPHUPUTSO

Dr Heather MacKay Khomishene ya Diphuputso tsa Metsi

MOETAPELE WA PROJEKE

Prof Heila Lotz-Sisitka EESU, Yunivesithi ya Rhodes

MOFUPUTSI YA ETELLANG PELE

Ms Jane Burt EESU, Yunivesithi ya Rhodes

BAFUPUTSI

Mr Derick du Toit	AWARD
Mr David Neves	Yunivesithi ya KwaZulu-Natal
Mr Alistair McMaster	Ya Ikemetseng
Ms Bev Taylor	Lekala la Jeokerafi, Yunivesithi ya Rhodes

THUSO YA DIPHUPUTSO LE BOTSAMAISI

Ms Bulelwa Nqweniso	EESU, Yunivesithi ya Rhodes
Ms Katie Farrington	EESU, Yunivesithi ya Rhodes

SEHLOPHA SA DITSHUPISO

Dr Sharon Pollard	AWARD
Prof Peter Vale	Lekala la Dipolotiki, Yunivesithi ya Rhodes
Mr Willie Enright	Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru, Kapa Bophirima
Prof Caroline Palmer	Institjhute ya Diphuputso tsa Metsi, Yunivesithi ya Rhodes

SELELEKELA

Molao wa Naha wa Metsi (1998) o neha batho monyetla wa ho ba le seabo Taolong ya Mehlodi ya Metsi. Buka ena e bua ka se bolelwang ke ho ba le seabo.

Diphuputso tsa buka ena di entswe ke sehlopha sa basebetsi ba diprofeshenale tsa Taolo ya Mehlodi ya Metsi mahareng a 2003 le 2005. Bafuputsi ba ile ba fihlela diqeto tsa bohlokwa tse pedi:

1. Kutlwisiso ya rona ya mohopolo wa “ho ba le seabo” e ama ka ho toba tsela eo re laolang mehlodi ya rona ya metsi. Ka hoo re lokela ho tebisa tsebo ya rona le boiphihlelo ba ho ba le seabo Taolong ya Mehlodi ya Metsi.
2. Re hloka tataiso e sebetsang ha re rera ho ba le seabo Taolong ya Mehlodi ya Metsi, empa tataiso ena e tshwanela ho kgona ho fetoha le mabaka hore mofuta wa ho ba le seabo o tshwanelohe bakeng sa boemo kapa ketsahalo ka nngwe.

Buka ena e arotswe dikarolo tse pedi:

Karolo ya 1, eo sehlooho sa yona e leng *Ho ba le Seabo Taolong ya Mehlodi ya Metsi Afrika Borwa*, e bontsha ka moo mehopolo ya batho ba fapaneng le ditekanyo di ka bang le tshusumetso taolong ya mehlodi ya metsi.

Karolo ya 1 hape e hlalosa ka moo Dibaka tse fapaneng tsa Taolo ya Metsi (*Water Management Areas - WMAs*) di hlommeng di-institjhushene tsa bona tsa Taolo ya Mehlodi ya Metsi. E boela e bontshe le mehato e entseng hore ho hlongwe le Di-ejensi tse pedi tsa ho qala tsa Taolo ya Kgakeletso (*Catchment Management Agencies - CMAs*).

Karolo ya 2, eo sehlooho sa yona e leng *Ho ba le Seabo Taolong ya Mehlodi ya Metsi – Mokgwa o theilweng hodima mosebetsi*, e fana ka tataiso le mehopolo e mabapi le ka moo ho ba le seabo Taolong ya Mehlodi ya Metsi e ka sebetsang ka teng.

Buka ena ke kgutsufatso ya dibuka tse nang le dintlha tse felletseng tse bitswang *Learning about participating in IWRM – A South African Review* (TT 293/06) le *A Task-oriented approach to Participatory WRM* (TT 289/06) tse ngotsweng ke diprofeshenale tsa Taolo ya Mehlodi ya Metsi, mme di fumaneha ho tswa Khomisheneng ya Diphuputso tsa Metsi.

TSE KA HARE

Selelekela

v

KAROLO YA PELE: HO NKA KAROLO TAOLONG YA MEHLodi YA METSI

1

Ho nka karolo ho bolela eng?

2

Karolo A: Ho Nka Karolo Taolo ya Mehlo di ya Metsi

3

1. Molao le Moralo wa Pholisi

3

2. Ho Fumana se Bolelwang ke 'Ho Nka Karolo'

6

3. Dintho tseo ho Tshwenyehileng ka Tsona le Mathata

9

4. Maikutlo a ho nka karolo Taolong ya Mehlo di ya Metsi (WRM)

13

Karolo B: Diinstitjhuti tsa Taolo ya Metsi: Mehlo la le Dipotso

16

5. Karolo ya Baahi

16

6. Diinstitjhuti tsa Taolo ya Metsi

16

7. Lenaneo la ho hloma CMA

20

8. Ditsela tse sa tshwaneng tsa ho hloma CMA

23

9. Dintlha tse lthutwang le Diphe tho

26

Karolo C: Ho Nka Karolo ho Hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso: Diphuputso tse Pedi tsa Mohlala

27

10. Phuputso ya Pele ya Mohlala: Ho Hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso bakeng sa Sebaka sa Taolo ya Metsi sa Inkomati

27

11. Phuputso ya Bobedi: Ho Hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso bakeng sa Sebaka sa Taolo ya Metsi sa Mvoti-Mzimkulu

37

12. Diphe tho tsa diphuputso tsena tse pedi

46

KAROLO YA BOBEDI: HO NKA KAROLO TAOLONG YA MEHLodi YA METSI: KATAMELO E AMANANG LE MOSEBETSI

49

1. Ho laola mohlodi ona	50
2. Lenane le 'nepahetseng' la ho nka karolo ke lefe?	51
3. Potoloho ya Taolo ya Mehlo di ya Metsi	53
4. Ho Beha Leihlo le ho Hlahloba ho Nka Karolo	60
5. Phuputso ya Mohlala ya ho nka karolo ho amanang le mosebetsi: Leano la ho Laola Kgakelletso ya Metsi Nokeng ya Kat River	63
Sephetho	67

**KAROLO YA 1:
HO BA LE SEABO TAOLONG YA
MEHLODI YA METSI AFRIKA BORWA**

NA HO BA LE SEABO HO BOLELANG?

Molao wa Naha wa Metsi o mema mang kapa mang ya sebedisang metsi hore a be le seabo diqetong tse mabapi le metsi – ka moo metsi a ajwang ka teng, a fepelwang ka teng le ka moo a hlokomelwang ka teng.

Na hantlentele 'ho ba le seabo' ho bolelang? Bukantswe e re ho ba le seabo ho bolela 'ho nka karolo nthong e itseng', empa ho na le ditsela tse ngata tsa ho utlwisisa hona.

Buka ena e hlalosa hore ke ka baka lang ho leng bohlokwa ho ba le seabo sebakeng sa taolo ya mehlodi ya metsi. E sheba molao o okametseng taolo ya mehlodi ya metsi le dibopeho le di-institjhushene tsa Taolo ya Mehlodi ya Metsi. E hlwaya mehopolo e fapaneng le dingangisano tse mabapi le ho ba le seabo Taolong ya Mehlodi ya Metsi. E bontsha ditsela tse fapaneng tsa ho hloma di-institjhushene le ho phetha tshebetso tsa Taolo ya Mehlodi ya Metsi Sebakeng sa Taolo ya Metsi (WMA). Mokgwa ona o dumella batho bohle ba sebedisang metsi ho ba le seabo ha ho etswa diqeto tse lokileng ho batho le ho sireletsa mehlodi ya metsi.

TEMANA YA A: MEHLODI METSI EO BATHO BA BANG LE SEABO HO YONA - MEELELO LE DITEKANYO

1. MOLAO LE MORALO WA LEANO

Tlasele, mmuso o ne o etsa diqeto tsohle tse mabapi le taolo ya metsi. Ho ne ho sa rerisanwe le batho feela. Phihlelo ya metsi e ne e sa lekane mme e ne e ya ka hore na metsi a ho thepa ya mang kapa a haufi le thepa ya mang. Batho ba basweu ba ne ba fumana metsi a mangata ho feta batho ba batsho. Ka 1998 molao o motjha, Molao wa Naha wa Metsi (*National Water Act - NWA*), wa hloma tsela ya ho ba le seabo ha batho ka mokgwa o se nang kgethollo ya borabe, e leng tsela ya taolo ya mehlodi ya metsi le kabo ya metsi.

Molao wa Naha wa Metsi o ile wa hlahisa mehopolo e mebedi e metjha ya bohlokwa e mabapi le ditokelo tsa metsi:

- *Ke mang ya ka sebedisang metsi?* Tlasele molao wa kgale, ke feela batho ba neng ba na le mobu o neng ona le mehlodi ya metsi ho ona kapa haufi le ona ba neng ba na le tokelo ya ho sebedisa mohlodi oo wa metsi. Tlasele molao o Molao o motjha wa Naha wa Metsi bohle re na le tokelo ya ho sebedisa metsi.
- *Na re lokela ho sebedisa metsi jwang?* Ha ho na mohlodi wa metsi o nang le palo ya metsi e se nang meedi. Maikemisetso a Molao wa Naha wa Metsi ke ho etsa bonnete ba hore metsi ha a sebediswe ho feta tekano le hore a sireletswa tlasa boemo bo phetseng hantle e le hore a tle a tshehetse maphelo a dibopuwa tsohle tse phelang.

Metheo e meraro e ka sehloohong ya Molao wa Naha wa Metsi ke ena:

1. Metsi ke thepa ya setjhaba – ha a tshwanela ho ba matsohong a poraefete.
2. Phihlelo ya metsi ke tokelo ya botho – bohle re na le tokelo ya ho a fumana.
3. Kgakeletso (Catchment area), eo e leng lefiswana la tlhaho la noka, ke yuniti eo re e sebedisang bakeng sa ho laola metsi.

1) *Metsi ke thepa ya setjhaba*

Dinaheng tse ngata, metsi a tshwarwa jwalo ka thepa ya setjhaba ho ena le hore a be matsohong a poraefete. Ka setjhaba, mona re bolela batho ba tshwanang le wena le nna, ke bona ba etsang qeto ya hore 'thepe ya setjhaba' e bolelang.

2) Metsi ke tokelo ya botho

Mona Afrika Borwa, phihlelo ya metsi a hlwekileng e elwa hloko jwalo ka tokelo ya botho. Ditokelo tsa tikoloho le metsi di sireleditswe ka Bili ya Ditokelo ya Afrika Borwa. Molao wa Naha wa Metsi o phehella hodima ditokelo tsa botho. Sepheo sa ona ke ho etsolla (ho lokisa) diphoso tsa nakong e fetileng. Molao wa Naha wa Metsi o leka hore batho ba naneng ba se na ditokelo tsa dipolotiki nakong e fetileng ba hlahise mantswe a bona, mme hape ba hlahise le mantswe a bona mabapi le mehlodi ya metsi ka boyona ho dibopuwa tsohle tse itshetlehileng metsing hore di phele.

Kutlwisiso e ntle ya ditokelo tsa botho e dumella batho ho ba le seabo ka tsela e nang le tlhahiso taolong ya mehlodi ya metsi. Le ha ho le jwalo bafuputsi ba buka ena ba fumane hore batho ka dinako tse ding ba na le kutlwisiso e fokolang ya seo 'ditokelo tsa botho' di se bolelang.

3) Kgakeletso (catchment area) ke yuniti ya taolo ya mehlodi ya metsi

Moedi wa lefiswana la noka – kgakeletsong – ke sebaka sa tlhaho seo ho sona dinoka di bokellang metsi a pula. Ka ho ya ka Molao wa Naha wa Metsi, pokelotso ka nngwe ya metsi ka hara naha ke sebaka seo ho sona Taolo ya Mehloodi ya Metsi e lokelang ho etsahala, ho ena le tsamaiso kpa meedi ya dinoka. Dikgakeletso hangata di kgolo haholo, ka hoo menahano ya batho ka Taolo ya mehlodi ya Metsi e lokela ho ba e batsi ho feta motsana kapa boemo ba setereke.

Ha re nahana ka metsi bakeng sa kgakeletso yohle, moo re lokela ho ela hloko ka moo tshebediso ya batho ya metsi qalong ya phula kapa noka (tshebediso e yang hodimo) e ka amang boleng le bokaakang ba metsi a theosang phuleng. Ha re sheba mehlodi ya metsi ka lehlakoreng la kgakeletso yohle ho ena le motsana wa rona feela kapa setereke, ho ba le seabo ha rona ho ka sebetsa hantle haholo.

METSI, HO BA LE SEABO, LE MOLAO WA AFRIKA BORWA

Molao wa Motheo

Molao wa Motheo wa Afrika Borwa o ela hloko tokelo ya phihlelo ya metsi. Hona ho bolela hore bohle re na le tokelo ya ho fumana metsi a lekaneng, a bolokehileng hape ao re ka kgonang ho a lefella hore re a sebedise malapeng a rona. Molao wa Motheo hape o dumella batho bohle ka hara naha ho ba le seabo diqetong tse mabapi le metsi tse amang maphelo a bona.

Molao wa Motheo o re ke boikarabelo ba Mmuso ho *thusa*, le ho *ntshetsa pele* tokelo ya phihlelo ya metsi le ho *fana* ka metsi.

Ho thusa: Mmuso o lokela ho thusa batho le merabe hore e tsebe ka tshebediso ya ditokelo tsa bona tsa metsi.

Ntshetsopele: Mmuso o lokela ho etsa bonnete ba hore ho ba le thuto mabapi le tshebediso e nang le bophelo bo botle ya metsi, tshireletso ya mehlodi ya metsi, le ditsela tsa ho fokotsa tshenyoo ya metsi.

Phano: Mmuso o lokela ho rala le ho phethisa Leano la Naha la Metsi le moralo wa mehato e lokelwang ho nkuwa bakeng sa baahi kaofela. Moralo wa mehato e lokelwang ho nkuwa o lokela ho ela hloko dihlopha tse tinngwang menyetla.

Baahi bohle ba naha ya Afrika Borwa ba lokela ho ba le boikarabelo bakeng sa tsela eo ba sebedisang metsi ka yona mme ba be le seabo se mafolofolo ha ho etswa diqeto tse mabapi le tshebediso ya metsi kgakeletsong ya bona.

MOLAO WA NAHA WA METSI

Molao wa Naha wa Metsi o bolela hore pele ho ka etswa qeto efe kapa efe ka Taolo ya Mehloodi ya Metsi Mmuso o lokela ho etsa bonnete ba hore batho ba fumana monyetla wa ho ba le seabo ka ditsela tsena tse pedi tse latelang:

- 1) Ho tshwanetswe hore ho rerisanwe le bathahaselli le basebedisi ba metsi mabapi le mohato o mong le o mong o tshebetsong ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi, ho tloha qalong ho ya bofelong.
- 2) Pele ntho efe kapa efe e ka ba molao, ho tshwanetse hore ho hlahiswe tsebiso Koranteng ya Mmuso, e memang setjhaba ho romela ditswaelo sa tsona tse ngotsweng.

2. HO FUMANA MOELELEO O SEBETSANG 'HO BA LE SEABO'

Le ha Molao wa Naha wa Metsi o beha ka ho hlaka hore batho ba lokela ho ba le seabo Taolong ya Mehloti ya Metsi, ha o bolele hantlente hore hona ho lokelwa ho etswa jwang

Ho bile le ditlhaloso tse ngata tse fapaneng tsa hore na ho ba le seabo ho bolelang le hore ke dife ditlamo tsa mmuso le bathahaselli ba bang. Diphuputso tsa buka ena di bontshitse hore ho ba le seabo Taolong ya Mehloti ya Metsi ho ka etsahala ka ditsela tse ngata tse fapaneng, mohlala:

- Batho ba tsebiswa ka diqeto tse mabapi le leano mme ba mengwe ho hlalisa ditshwaelo tsa bona ka tsona.
- Batho ba ka nka karolo diforamong tsa dipuisano e leng ntho e ka bang le tshusumetso diqetong tse mabapi le leano.
- Batho ba fuwe matla a ho etsa diqeto le ho vouta mabapi le diqeto tsa Taolo ya Mehloti ya Metsi.
- Batho ba be le seabo se mafolofolo ha ho etswa diqeto le ha ho phethahatswa leano la Taolo ya Mehloti ya Metsi.

Ke mosebetsi wa basebeleletsi Taolong efe kapa efe ya Mehloti ya Metsi ho fumana ditsela tse ntle ka ho fetisisa tseo ka tsona batho ba ka bang le seabo le ho hahla bokgoni ba bona ba ho etsa jwalo. Ka mehla ho molemo ho botsa: "Ke ka baka lang batho ba kotjwang hore ba be le seabo?" mme 'Ke mang ya lokelang ho ba le seabo?'

SEPHEO SA HO BA LE SEABO

Ho ba le seabo ho na le maikemisetso a mabedi a maholo: ho fumana maikutlo a batho (ditherisano), le ho ba kenyelletsa ha ho etswa diqeto, e ka ba ka ho toba kapa ka tsela e sa tobang.

Ditherisano

Molao wa Naha wa Metsi o bolela hore batho ba angwang ke qeto efe kapa efe ya Taolo ya Mehloti ya Metsi ho tshwanetswe hore ho rerisanwe le bona pele ho phethelwa ka qeto. Therisano ke mokgwa wa ho ba le seabo o ka kakaretso o sebediswang ha ho hlokeha hore setjhaba kaofela se nke karolo. Tsela e nngwe ya ho rerisana le batho ke ya ho phatlalatsa ditokomane tse sisingwang Koranteng ya mmuso mme ho mengwe batho hore ba romele ditshwaelo tsa bona. Tsela e nngwe ke ya ho hlalisa meralo ya Taolo ya Mehloti ya Metsi le ho kopa batho bore ba tshwaele dikopanong tsa setjhaba.

Ha di se di kentswe koranteng ya mmuso ditokomane di romelwa feela dibakeng tse jwalo ka dilaeborari, bomasepala ba ditereke le diofising tse ding tsa bolaodi ba setso, mme ha se batho ba bangata ba tla araba. Batho ba bangata ba ka araba ha ditokomane di ka romelwa hape le ho batho ba bang ba nang le kgahleho, mme le ha ho buisanwe ka ditshisinyo kapa meralo ya ditokomane diwekeshopong tseo ho tsona ditshwaelo tsa batho di ngolwang fatshe.

Ha ho etswa diqeto

Ho ba le seabo sa ho etsa diqeto ho a hlokeha ha bathahaselli bohle ba ameha ka ho toba ke qeto ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi, mohlala ha ho rerisanwa ka hore metsi a lokelwa ho ajwa jwang ka hara kgakeletso. Hobane ha ho kgonehe hore motho e mong le e mong ka hara naha a be le seabo ha ho etswa diqeto, mekgatlo e jwalo ka Di- ejensi tsa Taolo ya Kgakeletso, Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi le Diforamo sa Kgakeletso di ntse di hlongwa ho ba mekga ya ho ba le seabo ya ditlhoko le dihlopha tse fapaneng. Seabo sa mekgatlo kapa mekga e jwalo ka ena ke ho emela dihlopha tse fapaneng kgakeletsong le ho etsa hore e kgone ho kopane le ho etsa diqeto ka Taolo ya Mehloodi ya Metsi. Baemedi e be ba leka ho fihlela tumellano, hore bohle ba une molemo, ho kenyelletswa le mehlodi ya metsi ka boyona.

Mmuso o batla hore dibopeho tsa lehae di be le boikarabelo bo boholo ba Taolo ya Mehloodi ya Metsi boemong ba selehae. Ho fana ka bolaodi ba ho etsa diqeto ke karolo ya kaho ya boikarabelo bo boholo le boemedi boemong ba kgakeletso. Ho hlongwa ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ke tsela ya ho sebedisa ho ba le seabo ho hlophisa botjha tlhokomelo ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi.

MABAKAA ETSANG HORE BATHO BA BATLE HO BA LE SEABO DITSHEBETSONG TSA TAOLO YA MEHLODI YA METSI

Ho na le mabaka a mangata a etsang hore merabe, dihlopha kapa batho ba batle ho ba le seabo taolong ya mehlodi ya bona ya metsi, jwalo ka:

Ho bontsha tlhokeho

Hangata batho ba ba le seabo hobane ba na le tlhoko kapa taba eo ba batlang hore ho sebetsanwe le yona. Ho ba le seabo ha mokgwa o itseng ho ka fela ha tlhoko e phethahaditswe.

Ho ba le moya wa ho ba monga ntho

Ho ba le seabo ho etsa hore batho ba ikutiwe ba le 'beng' ba projeke ya Taolo ya Mehlodi ya Metsi. Ha ba na le moya wa ho ba beng ba tla ba le boikarabelo bo eketsehileng bakeng sa tshebetso ya Taolo ya Mehlodi ya Metsi le mehlodi ya metsi.

Ho lokisa ho se lekalekane hwa nakong e fetileng le ho fihlela ditlhoko tsa mafutsana

Ho ba le seabo e ka ba tsela ya ho fetola ho se lekalekane hwa nakong e fetileng le ho fihlela ditlhoko tsa mafutsana. Ka ho ba le seabo, mafutsana e fuwa matla mme a ba le taolo e eketsehileng ya maphele a ona.

MEKGWA YA HO BA LE SEABO E SEBEDISWANG KE BASBELETSI BA TAOLO YA MEHLODI YA METSI

Ho bopa tshebedisano bakeng sa ho kenya mosebetsi tshebetsong

Ho ba le seabo ka tshebedisano hangata ho etsahala mabapi le mokga wa semmuso o jwalo ka Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso, e nang le matla a ho hokahanya ketso le ho ntshetsa pele tshebedisano. Tshebedisano hape e ka botjwa pakeng tsa sehlopha sa baahi le NGO kapa institjhusheneng e nngwe. Tshebedisano e ka boptjwa bakeng sa ho sebetsana le ditaba tse itseng, tse jwalo ka thuso ya ditjhelete tsa ho theha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso kapa ho rarolla kgohlano.

Kaho ya bokgoni

Kaho ya bokgoni e neha batho tsebo le boitshepo boo ba bo hlohang bakeng sa ho etsa ho ba le seabo ho be le molemo. Batho hangata ha ba kgahlwe ke ho ba le seabo ntle le haebe ba utlwisisa hore ke hobaneng ba etsang hoo. Lena ke le leng la mabaka a etsang hore kaho ya bokgoni e be ya bohlokwa. Hantlentie, ho ba le seabo ka bo hona ke mokgwa o matla wa kaho ya bokgoni.

3. MATSHWENYEHO LE MATHATA

Basebetsi ba Lefapha la naha la Ditaba tsa Metsi le Meru ba bolelletse bafuputsi ka a mang a matshwenyeho a bona mabapi le ho ba le seabo. Matshwenyeho a bona a ka kgutsufatswa ka dipotso tse latelang:

- Na di-institjhushene, mmuso le setjhaba ka kakaretso ba na le bokgoni ba ho ba le seabo?
- Na ho ba le seabo hoo ho ka kgonahala?
- Na re ka fihlela jwang dihlopha tse neng di qheletswe thoko?
- Na re tla tseba jwang hore ho ba le seabo ho bolela ntho e itseng bathong?
- Na re lokela ho sheba ho ba le seabo jwalo ka tshebetso kapa sehlahiswa?

MATSHWENYEHO LE DINTLHA TSA HO ITHUTA KA TAOLO YA MEHLODI YA METSI EO BATHO BA NANG LE SEABO HO YONA

A. TLHOPHISO BOTJHA KAPA HO SE TSEPAMISE MAIKUTLO?

Molao wa Naha wa Metsi o bolela hore Taolo ya Mehloodi ya Metsi o lokelwa ho hlophiswa botjha ho fokotsa ditjeo – mehlodi ya metsi e lokelwa ho tsamaiswa le ho laolwa boemong ba lehae ho ena le boemong ba naha. Sepheo sa leano la ho hlophisa botjha ke ho etsa di-institjhushene hore di be le boikarabelo ho bathahaselli bohle le ho etsa hore batho ba sebaka ba be le seabo se seholo.

Ka dinako tse ding tlhophiso botjha ha e sebetse ka mokgwa oo e tshwanetseng ho etsa ka teng hobane e qetella e ka e 'kgelosa tsepamiso ya maikutlo'. Kgeloso ya tsepamiso ya maikutlo e hlalosa bomeo boo ho bona mmuso wa naha o fetisetsang morwalo wa mosebetsi wa ona mmusong wa selehae, ntle leho neha mmuso wa selehae matla a lekaneng a ho etsa diqeto kapa mehlodi ya ho etsa mosebetsi. Mmuso o bohareng ka dinako tse ding o fana ka boikarabelo boemong ba selehae ntle le ho etsa bonnete ba hore baho ba selehae ba na le bokgoni ba ho kenya tshebetsong leano la Taolo ya Mehloodi ya Metsi ka tsela e nang le boikarabelo.

DINTLHA TSA HO ITHUTA

Dinaheng tse ding, ho hlophisa botjha ho atlehile haholo ha mekga ya selehae e nang le boikarabelo ba Taolo ya Mehloodi ya Metsi e fuwa mehlodi e lekaneng, mme ho na le ditumellano tse ntle tsa molao mabapi le ho ba le seabo. E ya atleha ha boemo ka bong ba mmuso le mokgato/institjhushene ka nngwe e tseba seabo sa yona, mme e a le seabo se hlakileng sa ho matlafatsa ho ba le seabo ha bathahaselli.

B. HO FIHLELA MAFUTSANA

Batho ba bangata mmusong, boemong ba naha mmoho le ba diprovinse, ba ikutlwa ba sa kgone ho fihlela mafutsana mme ha ba tsebe hore ba ka kenyelletsa jwang mafutsana hore a be le seabo. Le ha ho le jwalo, ho na le maikemisetso a matla boemong ba mmuso wa naha ba etsa ho hong ho itseng mabapi le boemo bona.

Dibopeho tse mmala di ikemiseditse, kapa di ntse di ikemisetša ho kgothaletsa baahi ho ba le seabo Taolong ya Taolo ya Mehlodi ya Metsi, haholoholo Diforamong tsa Kgakeletso, le Mekgatlong ya Basebedisi ba Metsi. Hang ho ba dibopeho tsena di hlongwe, baahi le bona ka dinako tse ding ba ka nna ba se tsebe hore ba ka di sebedisa jwang. Ho ka ba le mabaka a matle a etsang hore dibopeho tse ntjha di se ke tsa sebediswa. Mohlala, e ka nna ba ha di tsamaelane le ditso kapa ditlwaelo tsa lehae.

DINTLHA TSA HO ITHUTA

Ho bohlokwa hore Di-ejensi tsa Taolo ya Kgakeletso di fumane ditsela tsa ho sebetsa ka hara ditso tsa selehae mmoho le mekgwa e ntseng e le teng. Hona ho kenyelletsa ho hlompha tsebo ya selehae.

Ha ho hlongwa Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ho bohlokwa ho lekola hore na batho ba selehae ba na le phihlelo e lekanang ya metsi, lehore na ba na le menyetla e lekanang ya ho ba le seabo Taolong ya Mehlodi ya Metsi. Ha ho na le ho se lekalekane, bathahaselli ba ke ka ba emelwa hantle Ejensing ya Taolo ya Kgakeletso. Ho hlwaya ho se lekalekane ho ka bontsha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso hore e lokela ho bopa bokgoni.

C. BOEMEDI

Ho hlaha mathata ha boemedi e le bo leeme. Mekga ya boemedi e lokela ho kenyelletsa dihlopha tsohle tse fapaneng tsa bathahaselli. Empa le ha boemedi bo ka kenyelletsa dihlopha tsohle, hona ka mehla ha ho bolele hore ho tla le tshebetso e ntle ya ho ba le seabo. Ditaba tse jwalo ka tsa kgahleho ya bathahaselli, ho tshwaneleha ka molao, le matla di ka ama ho ba le seabo ka tsela e seng ntle.

- *Kgahleho ya bathahaselli*: Bathahaselli ba bang ba ka mamelwa haholo ho feta ba bang ka baka la boemo ba bona ba tsa ditjhelete kapa dikamano le boradipolotiki. Kgahleho ya batho ba bang kapa dihlopha e ka behwa ka hodimo lenaneng ho feta ho pholoha ha batho le tswelopele ya tikoloho. Matshwenyeho a itseng sebakeng a ka laela hore ke mang ya emetsweng le hore ba ba le seabo se se kae.
- *Boemedi ba lebitso feela boo e seng ba sebele bakeng sa ho fumana kamohelo semmuso*: Boemedi ka dinako tse ding bo sebediswa bakeng sa ho fumana kamohelo ya semmuso kapa botshepehi bakeng sa

tshebetso tsa mmuso, ho ena le ho dumella bathahaselli ho ba le seabo ka mokgwa o bonahalang.

- **Matla:** Ho ba le seabo Taolong ya Mehlodi ya Metsi ho bolela ho abelana matla hara bathahaselli bohle. Ho abelana matla moo ho hloka boemedi bo botle ba baahi bohle, merabe le batho ba bong bo fapaneng. Bong – tekanyo ya matla pakeng tsa banna le basadi – ka mehla ke ntlha ya bohlokwa.

DINTLHA TSA HO ITHUTA

Taolo ya Mehlodi ya Metsi mona Afrika Borwa e tshwanela ho lekanya dikgahleho tsohle. Pholoho ya batho le tswelo pele ya sebaka sa bodulo di bohlokwa (haholo) ho feta dikgahleho tsa nako e kgutshwane tsa batho ntshetso peleng ya moruo. Ho tshwanetswe hore ho hlokomelwe haholo bakeng sa ho netefatsa hore basadi kapa dihlopha tse ding tse tinngweng menyetla ha di siuwe ka ntle tshebetsong ena.

D. KAHO YA BOKGONI

Kaho ya bokgoni ba batho e lokisetsa le ho ruta batho ho ba le seabo taolong ya mehlodi ya metsi. Kaho ya bokgoni ha e sebetse feela bathong ba futsanehileng kapa ba sa rutehang – bathahaselli bohle ba hloka tshehetso hore ba utlwisise melao, maano le saense e mabapi le Taolo ya Mehlodi ya Metsi.

DINTLHA TSA HO ITHUTA

Bakeng sa ho ba le seabo ka botlalo, bathahaselli ba leng Taolong ya Mehlodi ya Metsi ba tshwanela ho tseba leano la metsi, saense ya tikoloho, molao, le ditokelo tsa botho. Ba tshwanetse ho utlwisisa ka moo mekgatlo ya Taolo ya Mehlodi ya Metsi e sebetsang ka teng le hore ke dibopeho dife tse leng teng bakeng sa bona.

Mekgwa ya botsamaisi ya Taolo ya Mehlodi ya Metsi e hlaha mafatsheng a seng a tswetse pele ka botlalo. Batho ba sa tlwaelang mekgwa ena hangata ba fumana ho le boima ho ba le seabo Taolong ya Mehlodi ya Metsi. Bathahaselli ba bangata ha ba tlwaela mokgwatshebetso wa tsamaiso ya Taolo ya Mehlodi ya Metsi, o kenyang mofuta o motjha wa puo le ditsela tse ntjha tsa ho etsa dintho.

Bathahaselli ba hloka tsebo ya botekgeniki, mme hape ba hloka le kutlwisiso ya mehopolo ya 'demokerasi' le 'ho ba le seabo'.

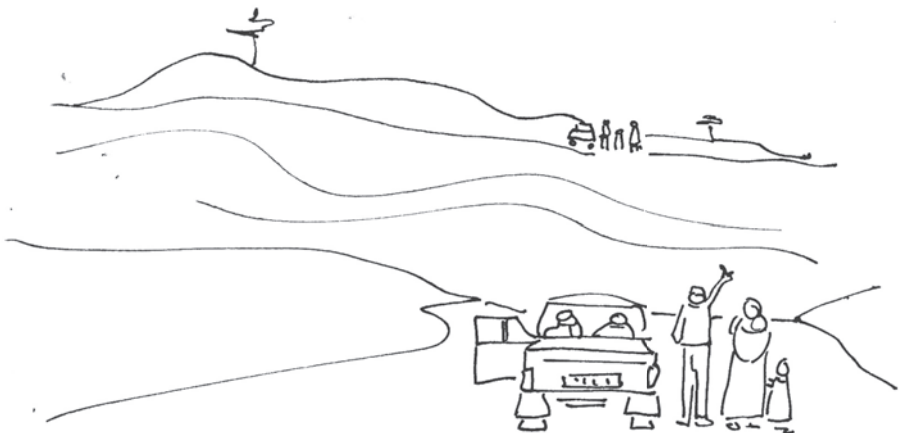

E. DITJEO TSA HO BA LE SEABO

Kaho ya bokgoni ba batho ba ho ba le seabo le ho hloma dibopeho tsa kaho ya bogkoni ho ka nka nako le tjhelete e ngata. Haebe kaho ya bokgoni e etswa ka ho latela mekgwa e itseng, moo e ka boloka ditjeo ha nako e ntse e tsamaya hobane e tla ruta batho ho itaola. Ha ho sebediswa dikhonsaltente bakeng sa kaho ya bokgoni, ho bohlokwa hore di laolwe hantle mme le batho ba dibopeho tsa lehae tsa Taolo ya Mehloti ya Metsi ba rupellwe, e le hore bokgoni le tlhahisoleseding di se ke tsa lahleha hang ho ba dikhonsaltente di tsamaye.

NTLHA YA HO ITHUTA

Ke mosebetsi wa mmuso ho etsa bonnete ba hore ho ba le tshebetso ya ho ba le seabo Taolong ya Mehloti ya Metsi le ho netefatsa hore hona ho tswela pele ha nako e ntse e ya. Ditjhelete le ba nang le botsebi ba lokelwa ho sebediswa ka hloko.

4. TEKANYO E MABAPI LE HO BA LE SEABO TAOLONG YA MEHLODI YA METSI

Ditshebetso tsa ho ba le seabo hangata di rarahanane, mme ha be le diphetho tse itlelang feela tseo basebelets'i ba di lebelletseng. Mona re bua ka ditekanyo tse leshome tseo basebelets'i ba Taolo ya Mehloodi ya Metsi le ba bang hangata ba nang le tsona mabapi le ho ba le seabo Taolong ya Mehloodi ya Metsi.

Tekanyo ya 1: Ho ba le seabo ka bo hona ho ka tlisa diqeto tse se nang leeme hape tse tswellang.

Hantlente Taolo ya Mehloodi ya Metsi eo batho ba bang le seabo ho yona hangata e thibelwa ke dikamano tsa matla tse sa lekaneng. Dihlopha tsa merabe e futsanehileng hangata di fumana ho le boima ho bua ka ditaba tsa Taolo ya Mehloodi ya Metsi le beng ba mobu le boradipolotiki ba selehae. Basebelets'i ba lokela ho nahana ka ho se lekalekane ha matla pele ho tshole, ho seng jwalo hoo ho ka mpefala le ho feta.

Tekanyo ya 2: Ho hloma dibopeho tse jwalo ka Di-ejensi tsa Taolo Kgakeletso, Mekgatlo ya Tshebediso ya Metsi le Diforamo tsa Kgakeletso hoo ho tla netefatsa hore ho ba le seabo.

Sebopeliso ka bosona se ke ke sa phetha ponelopele ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi eo ho fanweng ka yona Molaong wa Naha wa Metsi.

Taolo ya Mehloodi ya Metsi eo batho ba bang le seabo ho yona ha e etsehe ka baka la melao le dibopeho. E hloka boetapele, haholoholo moo dihlopha tsa merabe di sa hlophiswang hantle le moo ho nang le diphapang tse kgolo tsa matla pakeng tsa barui le mafutsana.

Ha batho ba nahana ka ho ba le seabo dibopeliso tsa selehae, hangata ba nahana ka dintho tsena:

- Ke batho ba bakae ba tla fihla?
- Na mothahaselli ka mong o na le kemedi?
- Na baahi ba tla hlophiswa jwang?
- Komiti e tla kopana neng?
- Ke eng e lokelwang ho kenyelletswa molaong wa motheo wa mokgatlo wa selehae?

Empa potso ya bohlokwa haholo ke ya hore: 'Na mokgatlo o fihlela ditlhoko tsa batho?' Ha o sa di fihlele, ditho di tla fellwa ke kgahleho e be di a tsamaya.

Tekanyo ya 3: Boitsebiso le dikgahleho tsa bathahaselli di hlaloswa ka ho hlaka

Dihlopha tsa bathahaselli hangata ha di hlalose dikgahleho tsa tsona kapa boitsebiso ba bona ka ho hlaka. Sehlopha se ka nna sa emela dikgahleho tse ngata tse fapaneng le boitsebiso bo bongata, mohlala mefuta e mengata e fapaneng ya kgwebo le mapolasi, a sebedisang metsi bakeng sa tlhahiso e nyenyane.

Tekanyo ya 4: Batho ka tlhaho ke banka-karolo ba ikemiseditseng

Batho ba bang ba nahana hore ho ba le seabo ka mehla ho tla ba le sephetho se setle mme banka-karolo ka mehla ba fihlela tumellano e amohelohileng ho bathahaselli bohle ekasitana le ho sireletsa mehlodi ya metsi. Empa ha re a tshwanela ho nahana hore hona ho tla etsahala. Batho ka dinako tse ding ha ba batle ho kena dipuisanong. Ho ba le seabo ho ka nna ha se be le sephetho se setle ho hang. Ho ka ba le kgohlano e sa rarollwang. Ka dinako tse ding ho fihlelwa ditumellano tse sa hlomphehang diphapang tse pakeng tsa bathahaselli.

Tekanyo ya 5: Ho ba le seabo ho tla fokotsa kgohlano

Ha re a tshwanela ho nahana hore ho ba le seabo ho tla fokotsa kgohlano. Le ha ho le jwalo, ho hlalisa mehopolo ya kgohlano hangata ke ntho e lokileng, ho etsa hore bohle ba lemohe ditaba tsohle, ho kenyelletswa le ditlhoko tsa dihlopha tse futsanehileng. Nako ya kgohlano e ka lebisa ditumellanong tse ntle hara bathahaselli.

Tekanyo ya 6: Dibopeho tse tlwaelehileng ke tsona tse batlehang

Mona Afrika Borwa re se re qadile ka ho sebedisa mekgwatshebetso ya taolo e tlwaelehileng bakeng sa Taolo ya Mehlodi ya Metsi eo batho ba bang le seabo ho yona. Le ha ho le jwalo, maamong a mangata phihlelo ya metsi e ntse e laolwa ke di-institjhushene tsa kgale ka ditsela 'tse sa tlwaelehang' tsa kgale. Batho ba bang ba dumela hore basadi ba na le taolo e ngata tlasa mekgwatshebetso wa kgale o sa tlwaelehang. Ba bang ba re basadi ba dibakeng tsa mahae hangata ha ba be le seabo ha banna ba le teng. Diphuputso tse ding hape di a hlokeha hore ho batlisiswe ka hore na dihlopha tsa basadi le dihlopha tsa merabe tse sa tlwaelehang di ka ba karolo ya dibopeho tse ntjha tse tlwaelehileng tsa ho ba le seabo ha batho.

Tekanyo ya 7: Tshebediso ya metsi ke tsela ya bohlokwa haholo ya ho hlwaya bathahaselli

Ha batho ba tshwanela ho kena dihlopheng tsa 'tshebediso ya metsi' tse radilweng ke batho ba bang, ba ka nna ba se ikutlwe ba iketlile. BA ka ba le tshusumetso e nyenyane ya ho ba le seabo ka bolokolohi.

Tekanyo ya 8: Tshebetso ya ho ba le seabo le ditherisano ke dintho tse pepeneneng

Batho hangata ba nahana hore ditshebetso tsa ho ba le seabo di 'pepeneneng' – hore ha ho na ho se tshepahale kapa bobodu hobane bohle ba na le seabo. Hantlentele hona ha se nnete. Mohlala, bathahaselli ba ka pata tlhahisoleseding e nngwe e itseng hore ba be boemong bo botle hodima banka-karolo ditherisanong.

Tekanyo ya 9: Ho ba le seabo is mabapi le etsa hore mehlodi ya metsi e ba ntho e tswellang

Badudi ba Dibakeng tsa Taolo ya Metsi ha ba nahane ka boitekanelo ba sebaka sa bodulo ha ba leka ho fihlela ditlhoko tsa bona. Hantlentele, ditsebi tsa taolo ya mehlodi ya tlhaho di re bathahaselli hangata ba tla kena will usually enter into negotiations only if they expect to gain more for themselves by bargaining than by other means.

Tekanyo ya 10: Batho ho ba le seabo hobane ba tshwenyehile ka mohlodi wa bona

Hona e ka ba nnete, empa ho ka ba le mabaka a mang a mangata a etsang hore batho ba be le seabo, mohlala :

- *Tefello*: Dibakeng tse ding tsa Taolo ya Metsi bathahaselli ba lefuwe hore ba tle dikopanong.
- *Kgothaletso ya tjhelete*: Batho hangata ba ka ba le seabo ka tshepo ya ho fumana mosebetsi, e ka ba ho institjhushene ya taolo, kapa ka ba bang ba amehang Taolong ya Mehlodi ya Metsi.
- *Ditlhoko tse sa tobang*: Dikopano e ka ba monyetla wa phedisano. Batho ba bang ba ka hohelwa dikopanong hobane feela ho fanwa ka dijo. Maemong a mang ba fihla dikopanong pele feela ho nako ya lantjhe e be ba tsamaya ka potlako ka mora moo.
- *Thuso*: Bathahaselli ba ka ba le seabo ka ho ya ka tsela eo tshebetso e tsamaiswang ka teng. Bathahaselli ba tswang merabeng e tinngwang menyetla ba ka ba le seabo ha ba utlwa e ka matshwenyeho a bona a mamelwa; kapa hobane ba fumana dikopano le diwekeshopo di sa ba tshabise ka letho; kapa hobane ba ona hore sehlopha se tsamaisang kopano se ya ba tsotella.
- *Kaho ya seriti*: Basebedisi ba bangata haholo ba metsi ba ka ba le seabo sa ho bopa seriti sa setjhaba se fanang ka mohopolo wa hore ba mamela ba bang mme hape ba tshwenyeha le ka mohlodi. Lebaka le leholo la bona e ka ba la ho fokotsa thuso ya nako e tlang mesebetsing ya bona ya kgakeletsong.

TEMANA YA B: DI-INSTITJHUSHENE TSA TAOLO YA METSI - MEHLALA LE DIPOTSO

5. SETJHABENG

Afrika Borwa e ikemiseditse ho haha di-institjhushene le mekgatlo e theilweng hodima metheo ya tekatekano, tshebetso e ntle le bokgoni ba ho tswela pele. Tlhokeho ya ho ba le seabo e tswa ho yona metheo ena.

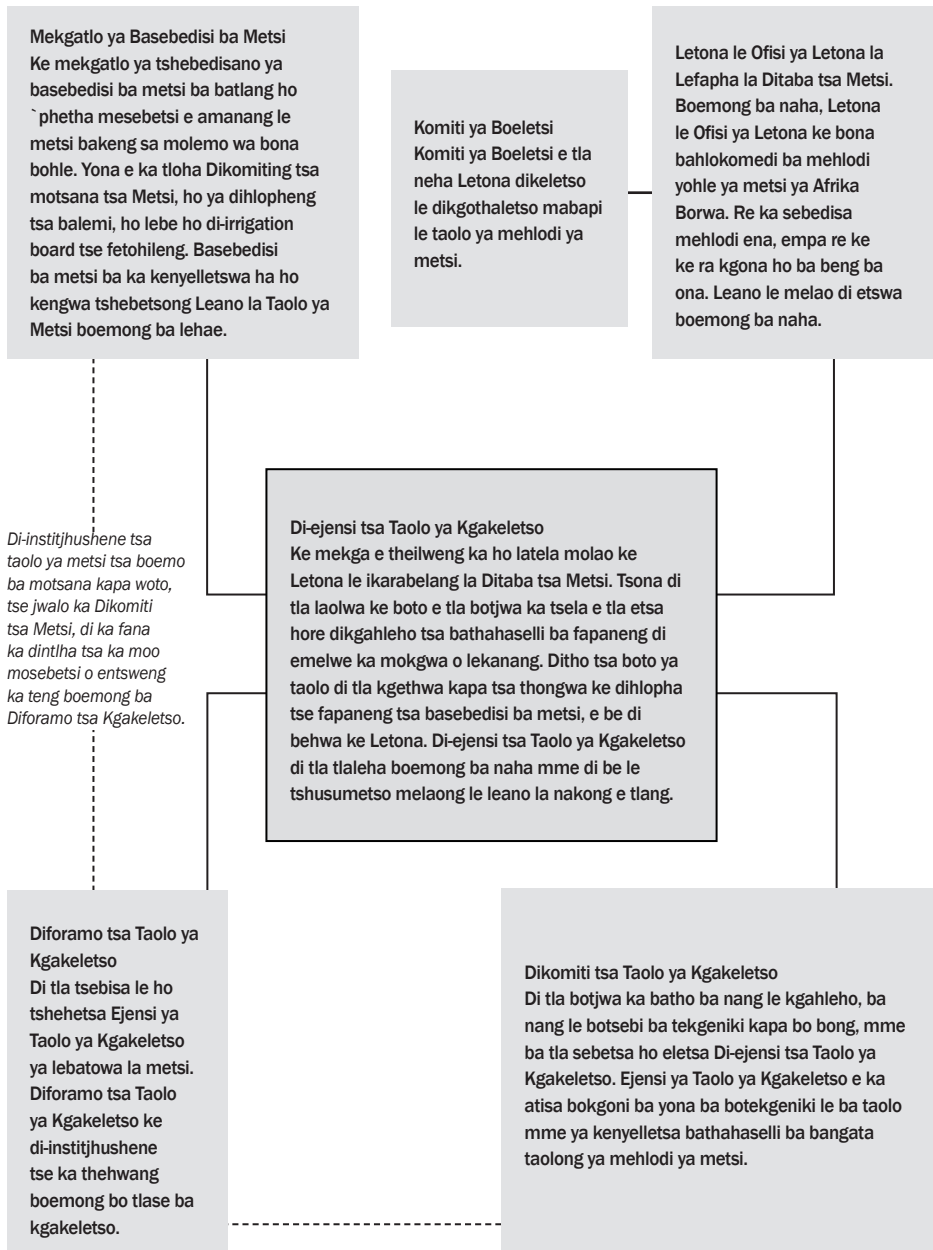
Molao wa Naha wa Metsi o bolela hore ho hlongwa ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e lokela ho ba ntho eo batho ba bang le seabo ho yona. Molao o re ho tshwanetse hore ho be le tshebetso tse batsi tsa ditherisano, mme le bathahaselli bohle ba lokela ho ba le boemedi. Tlhokeho ena e batsi e kenyeletsa mefuta yohle ya ho ba le seabo ka hara kgakeletso ka nngwe.

6. DI-INSTITJHUSHENE TSA TAOLO YA METSI

Dibaka tse kgolo tsa taolo ya metsi ke bitswang Dibaka tsa Taolo ya Metsi. Di-institjhushene tse ikarabelang Taolong ya Mehloodi ya Metsi ke tse bitswang Di-ejensi tsa Taolo ya Kgakeletso. Di-ejensi tsa Taolo ya Kgakeletso di thuswa ke dibopeho tse ding tsa taolo tseo batho ba ka bang le seabo ho tsona. Tsena di tloha ho Mekgatlo ya Tshebediso ya Metsi e leng mekgatlo ya basebedisi ba ngodisitsweng ba metsi, ho ya mekgatlong e tlase ya bathahaselli e jwalo ka Diforamo tsa Taolo ya Kgakeletso, tseo hape di bitswang Diforamo tsa Kgakeletso kapa di-CF.

Setshwantsho se ka tlase se bontsha ka moo di-institjhushene tsena di sebedisang mmoho ka teng. Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ke sebopeliso se ka sehloohong se hokahanyang dibopeho tse ding.

Ka 2006, dibopeho tse nagata di ne di eso hlongwe. Ke feela Di-ejensi tse pedi tsa Taolo ya Kgakeletso tse neng di hlongwe semmuso, mme tshebetso phetolong ya di-Irrigation Board tsa kgale ho ba Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi e ne e tsamaya butle. Le ha ho le jwalo ho ne ho ena le Diforamo tsa Kgakeletso tse ngata mona Afrika Borwa, tse tlohang ho tse neng di sebetse haholo ho ya ho tse neng di sa sebetse ho hang. Tse ding tsa tena di ne di elwa hloko ke Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru, ha tse ding tsona di sa ka tsa elwa hloko ho hang.

Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru le ngotse ditataiso tse felletseng tsa ka moo di-institjhushene tsa taolo ya metsi di ka hlongwang ka teng. Ditokomane tsena di ka fumanwa ho tswa ofising ya naha ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru.

Di-ejensi tsa Taolo ya Kgakeletso

Sepheo sa Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ke ho etsa hore bathahaselli bohle Sebakeng sa Taolo ya Metsi ba kenyelletswe Taolong ya Mehlopi ya Metsi. Hang ho ba Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e thehwe, mosebetsi wa yona ke ho hokahanya diketsahalo le ho ba le seabo ha bathahaselli bohle di-institjhushene tsa taolo ya metsi Sebakeng sa Taolo ya Metsi. Hona ho etswa ka ho latela Leano la Taolo ya Kgakeletso.

Molao wa Naha wa Metsi o beha dikarolo tsa motheo tse bopang Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso, empa o dumella batho ka hara Sebaka sa Taolo ya Metsi to ho etsa qeto ya ka moo dikarolo tseo di ka kopanang mmoho kateng. Tlhokeho ele nngwe ya molao ke ya hore Ejensi ka nngwe ya Taolo ya Kgakeletso e lokelwa ho tsamaiswa ke Boto ya Taolo e kgethswang ke Letona la Ditaba tsa Metsi le Meru. Tse ding tsa ditshisinyo tse amohetsweng tsa Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso di ile tsa fapana haholwanyane, hobane Ejensi ka nngwe ya Taolo ya Kgakeletso e na le mefuta e fapaneng ya bathahaselli le mehlopi e fapaneng ya ditjhelete.

Ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e se e theilwe, e ka nna ya se nke mesebetsi wa yona yohle ka potlako. Basebetsi ba batjha ba Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ba tla hloka nako ya kaho ya bokgoni ba bona bakeng sa ho hloma sebopeho sa motheo. E meng ya mesebetsi ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ka phethwa bakeng sa nakwana ke di-institjhushene tse ding, tse jwalo ka di-Water Board kapa Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi.

Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi

Mokgatlo wa Basebedisi ba Metsi ke mokgatlo o ngodisitsweng ka molao o nang le basebedisi ba fapaneng ba metsi ka hara kgakeletso. Basebedisi

bana kaofela ha bona ba lokela ho ba basebedisi ba ngodisitsweng ba metsi – bona hangata e ba di-indasteri, kapa balemi, kapa bomasepala. Batho ba sebedisang metsi feela bakeng sa malapa a bona ha ba tshwanelehe ho ba basebedisi ba ngodisitsweng ba metsi. Mokgatlo wa Basebedisi ba Metsi ke oo bathahaselli ba nang le seabo ho ona bakeng sa ho hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso.

Di-Irrigation Board tsohle di a fetolwa ho ba Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi. Hona ho etswa ka tsela e etsang hore batho ba be le seabo hore basebedisi ba metsi ba neng ba se na boemedi ho di-Irrigation Board tsa aparteite ba kenyelletswe le bona.

Diforamo tsa Kgakeletso

Foramoya Kgakeletso (CF, eo hape e bitswang Foramoya Taolo ya Kgakeletso, CMF) ke mokgatlo o sa lateleng mekgwa e tlwaelehleng o hlonngweng ke Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru, kapa basebeletsi ba Taolo ya Mehlodi ya Metsi, kapa ke baahi ka bobona. Diforamo tsa Kgakeletso ke diforamo tse kenyelletsang bathahaselli ba selehae. Ka dinako tse ding di hlongwa ke Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru bakeng sa ho bopa metjha ya dikgokahano le bathahaselli. Foramoya Kgakeletso e ka ba teng bakeng sa dibaka tse fapaneng tsa bodulo tsa kgakeletso, kapa kgakeletso e nyenyane.

Foramoya Kgakeletso hape e ka hlongwa ke sehlopha sa bathahaselli ba batlang ho shebana le ditaba tsa taolo ya metsi a selehae. Hang ho ba taba ena e rarollwe, foramoya e ka fela kapa e ka tswela pele ho shebana le ditaba tse ding.

Dikomiti tsa Taolo ya Kgakeletso

Komiti ya Taolo ya Kgakeletso ke moemedi ya tlwaelehleng wa mokga wa bathahaselli o tshehetsang Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso mesebetsing ya yona. Ho thehwa ha Dikomiti tsa Taolo ya Kgakeletso bakeng sa dikgakeletso tse ding tse nyenyane ka hara Sebaka sa Taolo ya Metsi ke o mong wa mesebetsi ya ho qala ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso.

Komiti ya Boelets

Komiti ya Boelets ke komiti e hlokehang ka semolao e eletsang Letona la Ditaba tsa Metsi le Meru ka sebopeho sa Boto e Laolang ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Ditho tsa yona di kgethwa ke bathahaselli kapa mekgatlo ya bathahaselli.

7. TSHEBETSO YA HO HLOMA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO

Molao wa Naha wa Metsi o bolela hore Di-ejensi tsa Taolo ya Kgakeletso di ka qalwa ke Letona kapa bathahaselli. Ho fihlela ha jwale Di-ejensi tsohle tsa Taolo ya Kgakeletso di qadilwe ke Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru lebitsong la Letona. Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru le phetha mosebetsi wa Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ho fihlela Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e se e kgona ho phetha mosebetsi ya yona. Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru hape le na le boikarabelo ba ho kgothaletsa le ho tshehetsa ho ba le seabo ha selehae Taolong ya Mehloti ya Metsi ho fihlela Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ka kgona ho etsa mosebetsi ena ka boyona.

Ka dinako tse ding a Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e hlongwa pele dibopeho tse nyenyane tse jwalo ka Diforamo tsa Kgakeletso le Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi di hlongwa. Dibopeho tsena tse nyenyane ka dinako tse ding di lokelwa ho hlongwa ke batho ba le bang bao ba hlommeng Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Dikgakeletsong tse ding basebeletsi ba Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru ba hlomme dibopeho tse nyenyane jwalo ka tsela ya ho ntshetsa pele le ho tshehetsa ho ba le seabo ha bathahaselli. Mokgwa ona o ka hahle motheo o matla wa ho ba le seabo ha bathahaselli Taolong ya Mehloti ya Metsi.

Mosebetsi wa ho hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso o nka nako. Ha e ka etsahala ka potlako, ho ba le seabo ha dihlopha tse qheletsweng thoko ho ka ba monyebe. Ho ena le ho sututsa mosebetsi ona hore o potlake haholo, basebeletsi ba Taolo ya Mehloti ya Metsi ba lokela ho itokisetša ho kenya nako le mehloti ho thuseng, ho ruteng le ho susumetseng ho fihlela batho ba se ba le malala-laotswe ho nka qeto ya hore ke mang ya tla ba emela.

Tshebetso ya ho hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e na le mekgahlelo e mebedi e fapaneng:

1. Ho hlahisa tshisinyo bakeng sa Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso
2. Ho kgethwa ha Boto ya Taolo
 - Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru le phatlaladitse ditataiso tse felletseng tse mabapi le mekgahlelo ena ka bobedi, mme di kenyelletsa le moralo wa ditlhoko tsa ho ba le seabo.

Mekgahlelo wa 1.

Ho hlahisa tshisinyo bakeng sa Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso

Bathahaselli ba beha pele ponelopele ya bona ho 'tshisinyo ya ho hlongwa ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso'. Bathahaselli bohle ba lokela ho fana ka

tlhahiso tsa bona mabapi le ponelopele ena. Badudi ba kgakeletsong ba ka mema mang kapa mang ya tla angwa ke taolo ya mohlodi hore a be le seabo.

Tshisinyo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e romelwa ho Letona ho ya lekolwa le ho amohelwa. Tshisinyo e ka hanelwa tlasa mabaka a latelang:

- Haebe ho ne ho se na maiteko a maholo a ho kenyelletsa bathahaselli bohle.
- Ha bathahaselli ba sa emele batho ka botlalo kgakeletsong.
- Ha ofisi ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru e sa ba karolo ya tshebetso.
- Ha tshisinyo e sa kgone ho ikemela ho tsa ditjhelete.

Letona le tla be le se le phatlalatsa dintlha tsa Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e sisingwang Koranteng ya mmuso mme le meme batho ho tshwaela matsatsing a 60. Bohle bao ba bileng le seabo tlhahisong ya tshisinyo ba lokelwa ho tsebiswa hape le ka tshisinyo e kentsweng koranteng ya mmuso. Ha ditshwaelo tsohle di se di etswe hlolo, Letona le phatlalatsa tsebiso eo Koranteng ya mmuso mme ho thehwa ka tlwaelo Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso.

MENYETLA YA HO BA LE SEABO TSHEBETSONG YA TLHAHISO YA TSHISINYO

Hlwaya bathahaselli bohle ba tla angwa ke tshisinyo

Tshebetso ya tlhahiso ya tshisinyo e ka sebediswa jwalo ka tsela ya ho kgothaletsa le ho hlophisetša ho ba le seabo ka moso.

Ho hlwaya ditlhoko tsa bathahaselli

Ditlhoko tsa bathahaselli di lokelwa ho tsebiswa e le hore Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e tle e kgone ho hlalisa Leano la Taolo ya Kgakeletso. Ha ditlhoko tsena di ya di ntse di hlaka di boelwa le ho utlwisiswa ho tloha qalong, ho ba bonolo ho ahela hodima tsebo ena le ho kenya ditlhoko tse ding tse ntjha ha morao.

Ho aha bokgoni ba bathahaselli

Tshebetso ya tshisinyo ya ntshetsopele ke monyetla wa ho qala ho ruta bathahaselli ka leano le mekgwatshebetso ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso, le ho aha moya wa ho ithuta le kaho ya bokgoni Taolong ya Mehlodi ya Metsi.

Ho hlongwa ha Di-institjhushene tsa Taolo ya Metsi

Ntshetsopele ya tshisinyo ke monyetla wa ho susumetsa dihlopha tsa bathahaselli le ho ba kgothaletsa ho hloma dibopeho tsa ho ba le seabo tse jwalo ka Diforamo tsa Kgakeletso le Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi.

Mokgahlelo wa 2. Ho thea ka tlwaelo Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso le ho kgetha Boto ya Taolo

Jwalo ka mohato wa pele, Letona le kgetha komiti ya Boeletsisi e tla etsa dikgothaletso mabapi le sebopeho sa Boto ya Taolo e be e ya thonya Botong.

Ka mora ho fumana dikgothaletso ho tswa Komiting ya Boeletsisi, Letona le lokela ho mema mekga ya mmuso le ya setjhaba ho thonya baemedi ba tla kena ditulong tsa Boto. Ditulo tseo di tla hlwauwa ke Komiti ya Boeletsisi le Sehlopha sa Referense kapa Komiti ya Taolo ya Kgakeletso ya Sebaka sa Taolo ya Metsi. Letona le lokela ho etsa bonnete ba hore Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru le emetswe mme hape dihlopha tsa baahi bohle le tsona emetswe. Boto e lokela ho kenyelletsa hape le batho ba nang le botsebi ho hlokehang bakeng sa mesebetsi ya Ejensi ya taolo ya Kgakeletso.

Ho bohlokwa hore ditho tsa Boto ya Taolo di utlwisise hore di na le boikarebelo Ejensing ya Taolo ya Kgakeletso ho ena le mekgatlo ya bona. Ba lokela ho kgona ho etsa diqeto ntle le ho rerisana pele kapa ho fumana tumello ho mekgatlo ya bona.

MENYETLA YA HO BA LE SEABO TSHEBETSONG YA HO KGETHA BOTO YA TAOLO

Ho hloma Komiti ya Boeletsisi

Bathahaselli ba ka kgetha batho ba tla kena Komiting ya Boeletsisi. Nqeng tse ding di-NGO di lokela ho ba lentswe la bathahaselli hobane dihlopha tse hlophisitsweng di fumana ho le bonolo haholo ho etsa dikgothaletso ho ena le dihlopha tseo e seng tsa tlwaelo.

Ho tshwaela ka dikgothaletso tsa Komiti ya Boeletsisi

Bao ba eteletseng pele tshebetso ya ho kgethwa ha Komiti ya Boeletsisi ba ka kotjwa ho hlalisa meralo ya dikgothaletso tsa bona ho bathahaselli pele ba di romela ho Letona. Hona ho fana ka nako ya ho rerisana ka hoo ho sa dumellanweng ka hona, hobane hang ho ba dikgothaletso di phethwe ho ba boima ho di fetola.

Ho kgetha ditulo Botong ya Taolo

Bathahaselli ba ka ba le seabo ha ba le karolo ya sefe kapa sefe sa dihlopha tse bopang Boto ya Taolo.

8. DITSELA TSE FAPANENG TSA HO HLOMA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO

Basebeletsi, Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru, di-NGO le dikhonsaltente haesale ba ntse ba leka ditsela tse fapaneng tsa ho hloma Di-ejensi tsa Taolo ya Kgakeletso. Ba fumane hore se sebetsang hantle haholo ke ho kgothaletsa ho ba le seabo ho hlongweng ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e re ka yona nako eo o be o ntse o aha bokgoni ba batho hore ho tle ho hlongwe dibopeho tsa taolo tse jwalo ka Diforamo tsa Kgakeletso le Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi.

Ho thehwa ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ho sebetsa hantle haholo ha batho ba etelletseng pele tshebetso ba hlwaile dikarolo tse nang le menyetla, ba kgona ho fetoha ka ho ya ka mabaka, mme ba arabela ditabeng tsa bathahaselli. Ha basebedisi ba metsi ba bona e ka Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e hlongwe feela bakeng sa ho kgotsofatsa mohlanka ka ditlhoko tsa molao, moo ba tla lahlehelwa ke kgahleho.

Ha ho hlongwa Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso, boiphihlelo bo bontshitse hore ho molemo ho susumetsa ho ba le seabo ka ho qala ka taba ya sebele eo e leng ya bohlokwa ho bathahaselli ba amehang. Le ha ho le jwalo, ha se mosebedisi e mong le e mong wa metsi ya tla bona hore taba eo ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi ke ya bohlokwa. Ka hoo bao ba etelletseng pele tshebetso ya ho hlongwa ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ba tshwanetse ho nahana ka ditsela tse ding tsa ho susumetsa basebedisi bao ba sa ikamahanyang le taba e itseng.

Mona ka tlase ke mekgwa e tsheletseng e fapaneng e sebedisitsweng ho hlahisa ditshisinyo tsa Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. E nngwe le e nngwe ya tsona e na le matla le bofokodi ba yona bo itseng.

A. DITSHISINYO TSA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO HO TLOHA DIKETSAHALONG TSE LENG TENG KAPA DIHLOPHENG TSE LENG TENG
(Mehlala: *Ditshisinyo tsa Ejensi ya taolo va Kgakeletso tsa Breede-Overberg le Olifants*)

Matla a ho qala tshebetso ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso le dihlopha tse ntseng di le teng (di-CMC, Diforamo tsa Kgakeletso le Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi) ke hore

Breede-Overberg BOA

Olifants BOA

dise di ntse di na le kutlwisiso le kgahleho Taolong ya Mehloodi ya Metsi. Bofokodi ke ba hore dihlopha tsena di se di ntse di tsebana hantle mme di ka ntsha (tsa se kenyetsetse) bathahaselli bao di sa ba tsebeng. Maiteko a ikgethang a lokelwa ho etswa ho kenyetsetsa le bathahaselli ba neng ba qheletswe thoko bakeng sa ho ntshetsa pele bokgoni ba bona.

B. DITSHISINYO TSA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO E SEBEDISANG DITABA TSE IKGETHANG JWALO KA TSELA YA HO SUSUMETSA BATHAHASELLI

(Mohlala: Tshisinyo ya Ejensi ya Kgakeletso ya Inkomati)

Matla a mokgwa ona ke hore o tla hohela ho ba le seabo hobane dikopano di tla tsepamisa maikutlo ditabeng tseo e leng tsa bohlokwa ho ditho. Bofokodi ke hore dihlopha tse hlophisitsweng hantle hape tse nang le tsebo di ka kopana ho laola puisano.

Inkomati BAO

C. DITSHISINYO TSA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO MABAPI LE HO HLONGWA HA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO JWALO KA NTHO E SHEBILWENG HAHOLO

(Mehlala: Ditshisinyo tsa Ejensi ya taolo ya Kgakeletso tsa Usutu-Mhlathuze le Thukela)

Matla a mokgwa ona ke hore o shebana haholo le ho ba le seabo ho hlongweng ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso, ho ena le matshwenyeho a mang. Bofokodi ke ba hore bathahaselli ba kengwa Ejensing ya Taolo ya Kgakeletso pele ba bopa dihlopha tsa bona tsa boemedi, ka hoo ba ka lahlehelwa ke kgahleho.

Usutu to Mhlathuze BAO

Thukela BAO

D. DITSHISINYO TSA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO LE MORERO WA TAOLO YA KGAKELETSO JWALO KA NTHO E SHEBILWENG HAHOLO

(Mehlala: Ditshisinyo tsa Ejensi ya taolo ya Kgakeletso tsa Upper Orange le Middle Vaal)

Matla a ho sebedisa Morero wa Taolo ya Kgakeletso jwalo ka ntho e shebilweng haholo ke hore bathahaselli ba tla hlophiswa le ho susumetswa boemong ba kgakeletso pele ba hloma sa Ejensi ya Taolo ya

Upper Orange-Middle Vaal BAO

Kgakeletso. Bofokodi ke ba hore tshebetso ena e itshetlehlile hodima taba ya hore Dikomiti tsa Taolo ya Kgakeletso di hlophiswe pejana. Bofokodi bo bong ke ba hore ho qala ka Morero wa Taolo ya Kgakeletso ho ka potlakisa tshebetso ya ho susumetsa bathahaselli, mma ha hona ho ka etsahala ho ke ke ha ba le seabo se setle.

E. DITSHISINYO TSA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO MOO HO HLONNGWENG EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO BAKENG SA HO NGODISA BASEBEDISI BA METSI

(Mohlala: Tshisinyo ya Ejensi ya Taolo ya kgakeletso ya Gouritz)

Matla a mokgwa ona ke a hore basebedisi ba metsi ba na le kgahleho e kgolo ya ho nka karolo, hobane ho fana ka dilaesense e le ntho ya bohlokwa maphelong a bona. Bofokodi ke ba hore hang hoba ba fumane dilaesense tsa bona tsa ho bosebedisi ba metsi, ba ka fellwa ke kgahleho dintlheng tse ding tsa Taolo ya Mehloodi ya Metsi. Bofokodi bo bong ke ba hore basebedisi ba metsi ba sa ngodiswang ba ke ke ba ba le seabo ntle le ho ka etswa maiteko a ikgethang a ho ba kenyelletsa.

Gouritz BAO

F. DITSHISINYO TSA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO TSE HLOMANG DIFORAMO TSA KGAKELETSO E TLA QALA MOSEBETSI WA HO BA LE SEABO IN TAOLO YA MEHLODI YA METSI

(Mohlala: Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ya Olifants-Doring)

Matla a mokgwa ona ke hore a bopa mokgwatshebetso o hlophisitsweng wa boemedi ba Diforamo tsa Kgakeletso, bo ka thusang ho hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Hona ho neha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso motheo o motle wa ho ka sebitsana le ditaba tsa metsi le ho sebitsa le Diforamo tsa Kgakeletso le nakong e tlang. Bofokodi ba mokgwa ona ke ba hore ha se basebedisi bohle ba metsi ba bang le seabo ka Foramo ya Kgakeletso. Bofokodi bo bong ke ba hore ha Diforamo tsohle tsa Kgakeletso di hlongwa ke Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru, batho ba ka bona hore Diforamo tsena tsa Kgakeletso hantlentle ha se mekgatlo ya bona.

Olifants-Doring BOA

9. DINTLHA TSA HO ITHUTA LE DIPHETHO

Jwalo ka ha re sa tswa bona, ho na le ditsela tse ngata tsa ho hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Hore na ho sebediswa mokgwa ofe kapa ofe, batho ba ka ba le seabo ha ho na le melemo e itseng bakeng sa bona, kapa ha ho na le taba eo ba ikamahanyang le yona. Se etsang hore ho ba le seabo e be ntho e phepetsang ke hore Sebakeng ka seng sa Taolo ya Metsi bathahaselli ba na le maikutlo, ditlhoko le bokgoni bo fapaneng.

Mokgwa wa Lefapha la Naha la Ditaba tsa Metsi le Meru wa ho hloma Di-ejensi tsa Taolo ya Kgakeletso o kgona ho fetoha le mabaka mme maikemisetso a ona ke ho kenyelletsa bathahaselli bohle. Ona ke mokgwa o motle haholo, empa o ke ke wa sebetse ha bathahaselli ba se na bokgoni ba ho ba le seabo dintlheng tsohle tsa leano la metsi.

Molao wa Naha wa Metsi o ipiletsa hore ho be le seabo, empa ha se bohle ba batlang ho ba le seabo. Batho ba bang ba ka bona Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso jwalo ka institjhushene ya mmuso e se nang nako ya ditlhoko tsa bona. Ba bang e ka nna ba se ba tlaetse ho bolellwa hore ba etse eng ke mekgatlo ya bona hoo ba seng ba se na boitshepo ba ho ba le seabo ka bolokolohi.

Tshebetsong ya ho bua le batho bakeng sa phuputso ena bangodi ba ithutile dithuto tse itseng tsa bohlokwa mabapi le ho ba le seabo:

- Ka mehla leka ho kenyelletsa dihlopha tsa bathahaselli tse seng di susumeditse ka hara sebaka sa Taolo ya metsi, ho ena le ho qala qalong.
- Etsa maiteko a ho kenyelletsa basebedisi ba metsi ba sa emelwang ke dihlopha tse ntseng di le teng.
- Fana ka sepheo kapa kgothaletso e hlakileng, e le hore ba tle ba batle ho ba le seabo. Ho molemo ho tsepamisa maikutlo tabeng e amang batho ka ho toba, ho ena le ho ba le sepheo se batsi sa ho hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso.
- Utlwisisa dipolotiki le maemo a phedisano a baahi ba amehang mme o fetole mokgwa oo o elang hona hloko ka teng.
- Tseba hore ho ba le seabo ho bolela hore bao ba etelletseng pele tshebetso ya ho hloma ba ke ke ba laola ka dinako tsohle.
- Ka mehla nahana ka maikemisetso ohle a Taolo ya Mehlopi ya Metsi le hore ke eng e lokelwang ho etsuwa hore a fihlelewe.

Ho qala mosebetsi wa ho ba le seabo e ka boheha e le ntho e ke keng ya kgonahala qalong, empa o ba bonolo jwalo ka ha batho ba fumana kutlwisiso ka boiphihlelo.

TEMANA YA C: HO BA LE SEABO HA HO HLONGWA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO – MEHLALA E MEBEDI YA DIPHUPUTSO

10. MOHLALA WA PHUPUTSO WA 1: HO HLOMA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO BAKENG SA SEBAKA SA TAOLO FOR THE INKOMATI SEBAKA SA TAOLO YA METSI

(ka practitioner ya WRM e leng Derick du Toit wa AWARD, e leng NGO e mane Sebakeng sa Taolo ya Metsi sa Inkomati)

HO QALA DINTHO TSE NTJHA

Ho hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ya Inkomati ho nkile dilemo tse ka hodimo ho tse pedi, ho tloha ka Tlhakubele 2002 ho ya ka Tshitwe 2004. E ne e le Ejensi ya ho qala ya Taolo ya Kgakeletso ya Afrika Borwa.

Sebakeng sa Taolo ya Kgakeletso sa Inkomati, Lefapha la naha la Ditaba tsa Metsi le Meru le ofisi ya lebatowa ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru di ne di fapana ka moo di neng di bona ho ba le seabo ka teng. Basebeletsi ofising ya naha ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru ba ne ba batla ho kenya tshebetsong leano le letjha la ho ba le seabo ka potlako, empa basebeletsi ba Lefapha lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru ba ikutlwa hore ha ba eso loke bakeng sa hoo. Ba itse ba rupeletswe feela ho phetha dintlha tsa botekgeniki tsa phumantsho ya ditshebetso tsa metsi, empa e seng ho hlophisa dintlha tsa phedisano tse jwalo ka ho susumetsa bathahaselli. Le ha ofisi ya naha ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru e radile ditataiso tsa ho kenya tshebetsong Taolo ya Mehlopi ya Metsi eo batho ba bang le seabo ho yona, basebeletsi ba lebatowa ba Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru ba bone hore ditataiso tseo ha se tse ikgethang nthong e itseng ka hoo ha di molemo. Ho ile ah tshwanelwa hore ho ithutwe dintho tse ntjha boemong bona.

DINTLHA TSA HO ITHUTA: SEABO SA LEFAPHA LA NAHA LE LA LEBATOWA LA DITABA TSA METSI LE MERU MANE INKOMATI

- Lefapha la Naha la Ditaba tsa Metsi le Meru le lokela ho thusa Lefapha la lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru ka ditsela tse ngata ho ena le ho fana feela ka ditataiso.
- Lefapha la Naha la Ditaba tsa Metsi le Meru le lokela ho tshehetsa Lefapha la lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru mabapi le phethahatsa leano.
- Lefapha la Naha le la Lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru a lokela ho kopanela

ponelopele e le nngwe e tshwanang.

- Ho hlokeha metjha e ntlafetseng ya dikgokahano, mohlomong ka ho abelana basebetsi ba nang le bokgoni pakeng tsa Lefapha la Naha le la Lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru.
- Mekga ka bobedi e lokela ho ananela taba ya hore ho ne ho na le kganyetsano, tlhodisano le ho se tshepane. Ha ba ne ba dumellane ka hona, ba ne ba tla kgona ho etsa ho hong mabapi le hona.

TSEBISO E KGUTSHWANE KA INKOMATI BASIN

Inkomati Basin e bopilwe ka dikgakeletso tse tharo tse kgolo le tse pedi tse nyenyane. E kenyelletsa le dibaka tse ding tse neng di tsejwa ka 'di-homeland' tse sa ntsaneng di ena le maemo le ditshebeletso tse mpe haholo tsa bofutsana. Ho entswe maiteko a ho ntlafatsa dibaka tsena, empa ho sa le hongata ho lokelwang ho etsuwa, haholoholo mabapile phihlelo ya metsi. Taolo ya Mehloti ya Metsi e ya hlokeha bakeng sa ho boloka boleng ba metsi le phephelo ya metsi, a tshehetsang diketsahalo tsa sebaka seo.

Ka 1998, haho ne ho fetiswa Molao wa Naha wa Metsi, Inkomati Basin e bile le Dibaka tsa Taolo ya Metsi tsa Mmuso tse robong, di-Irrigation District tse 21, Boto ya Metsi e le Nngwe le Bolaodi ba Metsi bo le bong. Di-Irrigation Board tsohle jwale di se di hlophiswa botjha jwalo ka Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi, ha Makgotla a Dinyewe a Metsi ona a nkelwa sebaka ke *Water Tribunal*.

HO HLONGWA HA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO YA INKOMATI

Mohato wa 1: Ditherisano tsa ho qala

Motlatsi wa Molaodi wa Boleng ba Metsi ofising ya lebatowa ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru e bile yena wa ho qala ya sebeditseng ho hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ya Inkomati. O qadile tshebetso tsa ditherisano mahareng a dilemo tsa bo-1990, kgale pele ho ralwa Molao wa Naha wa Metsi. Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru le hlomme foramo ya ho shebana le ditaba tsa Kgakeletso ya Komati. Foramo ena e kenyelletsa haholo mekga e mebedi e meholo ya kgwebo – merafo le temo.

Ka 1998, ha Molao wa Naha wa Metsi o qala ho ba molao, ofisi ya lebatowa ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru e ile ya hloma sehlopha sa tshebetso hore se hlahise tshisinyo ya ho thehwa ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Sehlopheng sa tshebetso, ditaba tse pedi tse kgolo di ile tsa hlaka: ya pele, ke ba bang feela ba badudi ba Sebaka sa Taolo ya Metsi ba neng ba

emetswe foramong; ya bobedi, ho ne ho ena le dikgakeletso tse tharo tsa bohlokwa Sebakeng sa Taolo ya Metsi, empa ke e le nngwe feela ya tsena, e leng kgakeletso ya Komati, e neng e na le boemedi foramong.

Ha ho na motho ya kileng a ba tshehetsong ya ho ba le seabo le ya ditherisano ya tlhahiso ya tshisinyo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Jwalo ka ha motlatsi wa molaodi a bolela, “Hangata re ne re sa tsebe.” Motlatsi wa molaodi o ne a itshebeletsa ka boyena haholo, ka ha ho ne ho se na motho ofising ya lebatowa ya nang le boiphihlelo ba ho fetola mokgatlo. Tlasa boetapele ba hae, ofisi ya lebatowa ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru e ile ya mema bathahaselli ho tswa dikgakeletsong tse tharo tse kgolo ho tla kopanong ya ho buisana ka tshisinyo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Kopano e ile ya hlakisa taba ya hore ho tshwanetswe hore ho etsuwe dintho tse ding tsa bohlokwa pele tshebetso e ka tswela pele. Mohlala, bathahaselli ba ne ba batla tlhahisoleseding e eketsehileng e tla etsa hore ba kgone hore ba be le seabo ka bobona.

Lefapha la Lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru le hlomme dikomiti tsa boemedi hore ho fanwe ka ditlhahiso tsa tshisinyo. Bathahaselli ba ile ba mengwa ho kena dikomiting tse tharo tsa tsamaiso tse hlonngwang bakeng sa kgakeletso ka nngwe ya tse tharo. Ke batho ba ka bang 50 ba ba bileng le seabo komiting ka nngwe ya tsamaiso, ka hoo e bile paloyohle ya batho ba 150. Le ha hona e bile palo e hodimo ya batho, motlatsi wa molaodi o bone hona e le monyetla wa ho hlahisa bokgoni ba batho le ho ntshetsa pele ho ithuta, le ha ditjeo tsa dijo le dipalangwang di bile hodimo.

Sehlopha sena sa 150 se ne se kopana kgafetsa, empa batho ba bang ba ile ba kgathala, hobane ho ne ho arajwa dipotso tse tshwanang ka mehla ha banka karolo ba batjha ba kena sehlopheng. Karabelong ya lona, Lefapha la lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru la etsa qeto ya:

- Ho tshwara diwekeshopo tsa tshehetso pele le ka mora kopano e nngwe le nngwe bakeng sa bao ba hlokanang tlhahisoleseding e eketsehileng le boitshetleho ba ditaba.
- Ho tshwara dikopano tse ikgethang tse shebaneng le dihlooho tsa botekgeniki bakeng sa batho ba nang le botsebi ba botekgeniki.
- Ho fana ka tshehetso e eketsehileng bakeng sa dihlopha tse ikgethang tse jwalo ka balemi ba ntseng ba hlahella.

Bakeng sa ho etsa bonnete ba hore ho ba le boemedi bo botle ba ho ba le seabo ha baahi, Lefapha la lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru hape le ile la kenyelletsa le Mekgatlo ya Baahi le Diforamo tsa Ntshetsopele ya Baahi.

DINTLHA TSA HO ITHUTA

Motlatsi wa molaodi wa Lefapha la lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru o ne a na le ponelopele ya nako e telele hape e nang le tshepo ya ho ba le seabo. O bone palo e hodimo ya banka-karolo e le monyetla ho ena le bothata. Dipalo tse hodimo tsa bathahaselli di ile tsa mo kgothaletsa hore a qale kaho ya bokgoni le ho fumana batho ba bangata ba tla ba le seabo Taolong ya Mehloti ya Metsi. Hona ho entse hore ditjeo tse ngata tsa dijo le dipalangwang e be tsa ntho e molemo.

Tlase mabaka a tshwanang, motlatsi wa molaodi o ile a etsa qeto ya hore ho molemo ho ba le ditjeo tse eketsehileng tsa ho hlophisa diwekeshopo hobane di thusa ho fana ka tlhahisoleseding ho ba sa tswa fihla. O bone hape ho le bohlokwa ho etsa mosebetsi o eketsehileng ka ntle ho dikopano e le hore batho ba neng ba se ba tseba ba se ke ba fellwa ke kgahleho.

Mohato wa 2: Ho romela tshisinyo

Dikomiti tse tharo tsa Tsamaiso ya Kgakeletso di nkile dikgwedi tse 12 ho fihlela tumellano e felletseng ka tshisinyo. Moralo wa pele o ile wa romelwa Lefapheng la Naha la Ditaba tsa Metsi le Meru. Lefapheng la Naha la Ditaba tsa Metsi le Meru ho ile ha nahanwa hore tokomane ena e telele haholo hape e na le dintlha tse ngata bakeng sa sehlopha sa bathahaselli, ka hoo ha lokiswa e kgutshwane hape e bonolo. Ditokomane tse kgolo tsa botekgeniki ha ho bonolo ho di bala, haholoholo bakeng sa batho ba dibakeng tse jwalo ka Sebakeng sa Taolo ya metsi sa Inkomati moo 60% feela ya baahi e tsebang ho bala le ho ngola. Hantlente bathahaselli bohle, ekasitana le bao ba rutehileng haholo, ba sokola ho nka dintlha tse ngata haholo tsa botekgeniki.

NTLHA YA HO ITHUTA

Ho fana ka dintlha tse ngata haholo kapa ho kopa batho ho bala ditokomane tse telele ke tshenyo ya nako le mehloti ya thuso. Ho molemo ho kgutsufatsa dintlha tsa bohlokwa e be di hlalisoa diwekeshopong moo ho ka botswang dipotso.

Ke mohopolo o motle ho sebedisa barupelli ho hlalosa ditokomane le bahlophisi

ho etsa hore ditokomane tsena di hlake hape di be bonolo hore di ka balwa. Hona ho thusa bathahaselli ho dula ba na le kgahleho Taolong ya Mehloodi ya Metsi.

Ka 2003, motlatsi wa molaodi ofising ya lebatowa ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru o ile a fetisetwa ofising ya naha ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru. Haesale ho tloha moo setulo sa hae se ile sa dula se se na motho. Basebeletsi ba ileng ba sala ba ne ba se na mangolo a tshwanetseng a thuto bakeng sa ho qala tshebetso tsa ho ba le seabo. Hona ho boletse hore tse ding tsa ditaba ha dia rarollwa. Ho etsa hore bathahaselli bohle ba be le seabo e tla dula e ntse e le phepetso e kgolo. *Di-Irrigation Board* di ne di sa batle ho ba le seabo qalong, hobane seabo sa Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso se ne se sa hlaka. *Di-Irrigation Board* di ne di bona e ka di qheletswe thoko hobane di ne di le dibopeho tse qadilweng ka nako ya aparteite. Hose thabe ha tsona ho ile ha fokodisa ho ba le seabo ha bathahaselli. Ho hloma ditsela tse bulehileng hape tse pepeneneng tsa ho ba le seabo e tla tshwanela ho ba e meng ya mesebetsi e meholo ya Ejensi e ntjha ya Taolo ya Kgakeletso ya Inkomati.

NTLHA YA HO ITHUTA: DIKGOKAHANO

Tshebetso ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ya Inkomati e bontshitse bohlokwa ba dikgokahano tse ntle:

- Dikgokahano pakeng tsa bathahaselli ke ntho ya bohlokwa haholo.
- Ho bohlokwa ho buisana ka diphetoho dife kapa dife tse rerwang kapa tse etsahalang
- Dikgokahano tse ntle tsa dintlha ho batho bohle ba amehang ka mehla di thusa tshebetso ya ho ba le seabo hore e tsamaye hantle.
- Batho ba sa kgoneng ho fihlela mefuta e itseng ya dikgaokahano, e jwalo ka dikhomputara le dithelefounu, ha ba tshwanelwa ho siuwa ka ntle.
- Ho tshwanetswe hore ho nahanwe hantle ka dikgokahano tsohle: e rerwe hantle haholo, e be bonolo ho e utlwisisa, mme e shebane haholo le batho ba e hlokanang.

Tlase mabaka a mangata, ha ho hongata ho fihletsweng ka 2003. Mme qetellong, ka Tlhakubele 2004, tshisinyo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ile ya kengwa koranteng ya mmuso.

NTLHA YA HO ITHUTA

Ha ho ba le tieho, nako ya ho leta e ka sebediswa ka tsela e hahang, mohlala, ho haha bokgoni. Ho bohlokwa ho boloka kgahleho ya bathahaselli bohle ka nako ya tieho, ho seng jwalo ho ba le seabo o ka boela morao ho ba letho.

Mohato wa 3: Komiti ya Boeletsì le tshebetso ya tshisinyo

Mathwasong a 2004, Lefapha la Naha la Ditaba tsa Metsi le Meru le ile la dumella hore tswelwe pele ka ho kgetha Komiti ya Boeletsì. Mosebetsi wa yona o moholo ke ho fana ka dikgothaletso tsa Boto ya Taolo ho Letona. Tshisinyo ya Komiti ya Boeletsì e ile ya hlalishetswa batho ba bangata kopanong ya ditherisano ya bathahaselli.

Ho ile ha ba le letsatsi lohle la kabelano ka tlhahisoleseding le kaho ya bokgoni letsatsi pele ho kopano ya ditherisano, e le hore bohle ba tle ba fumane lesedi le lekaneng la ho ba le seabo kopanong. Le ha ho le jwalo, ho bonahetse e ka wekeshopo ya letsatsi le le leng e ne e sa lekana, hobane ha se banka-karolo bohle ba neng ba tseba ho tshwaela ka tshisinyo letsatsing le latelang. Ekasitana le ba bang ba bana ba bileng le seabo tshehetsong ya ho ngolwa ha tshisinyo ba ne ba eso ka ba itokisetša ho ka tshwaela.

NTLHA YA HO ITHUTA

Tlhahisoleseding ka boyona feela ha ya lekana bakeng sa ho etsa bonnete ba hore bathahaselli ba be le seabo. Batho ba hloka tataiso ya ho utlwisisa hore ho boelang ho ba monka-karolo ka hara boemo bo itseng ba bona. Potso e tlwaelehileng eo bathahaselli ba e botsang e re: “Na re ka ba le seabo jwang?”

Kopanong ya ditherisano, ho etsahetse dintho tse pedi tsa bohlokwa. Ya pele e bile ya hore modulasetulo wa e nngwe ya di-Irrigation Board a phatlalatse hore ba hanyetsana le tshisinyo ya Komiti ya Boeletsì. O itse komiti e qheletse ka thoko tshisinyo ya pejana e radilweng ke Sehlopha sa Referense, mme hona ho entse hore ho kgellwe tlase Sehlopha sa Referense. Komiti ya Boeletsì e ile ya araba ka ho re e se e qadile ka tshisinyo ya Sehlopha sa Referense, empa e fumane hona ho sa kgeme le dinako. Ya ba Letona le bitsa Komiti ya Boeletsì le batla le tlhahiso e nngwe hape.

La bobedi, ha ho ne ho sisingwa hore kopano e tshwarwe ka puo ya Senyesemane, monka-karolo e mong o ile a ema mme a re: “The, hona

ho etsahetse haholo nakong e fetileng! Kajeno re batla hore ho be le diphetolelo!” Ona e ne e le mohlala o motle haholo wa ho ba le seabo. Batho ba ile ba tseka tokelo ya bona ya ho utlwisisa tsamaiso ya tshebetso, mme tseko ya bona ya mamelwa.

NTLHA YA HO ITHUTA

Kgetho ya puo e ka qhella thoko batho ba bang hore ba se be le seabo. Puo e bonahala e nkuwa ka ditsela tse fapaneng dibakeng tsa mahae le tsa ditoropong. Dibakeng tsa mahae ba bona tekatekano puong (ka diphetolelo ho ya dipuong tsa banka-karolo) e le karolo e hlokehang ya ho ba le seabo, ha batho ba bangata ba ditoropong kapa diprofeshenale tsona di kgona ho bua Senyesemane mme di se nka e le puo ya maemo.

Komiti ya Boeletsy ya Inkomati e ile ya ela hloko ditshwaelo tsohle mme ya ngola botjha tshisinyo ya yona e yang ho Letona.

Mohato wa 4: Ho kgetha Boto ya Taolo

Komiti e sebeditse ka ho latela metheo e itseng ya ho kgetha Boto ya Taolo:

- Ho lokisa ho se lekalekane hwa nako e fetileng e bile sepheo se seholo, ka hoo ho kgethwa ha Boto ya Taolo ho lokelwa ho thehwa hodima tekatekano le tswelopele, mme ho be le tlhokeho ya ho lekanya dihlopha tse fapaneng tsa baahi le tsa phedisano.
- Ho thongwa ha mabitsa ho lokela ho lebiswa haholo mesebetsing, seabong le boikarabelong ba Boto ya taolo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso.
- Ditho tseo tsa Boto tse emelang mekga e itseng di lokela ho nka mohato lebitsong la bohle ba nang le kgahleho ba fapaneng Sebakeng sa Taolo ya Metsi, ho ena le ho emela feela dikgahleho tsa mokga wa bona.
- Ho ile ha tshwanela hore ho fumanwe tekano pakeng tsa bohloko ba Boto (e s eke ya ba kgolo haholo) le boemedi (dikgahleho le mekga e mengata e fapaneng).

Ho bile le diphepetso tse tharo tsa bohlokwa bakeng sa Komiti ya Boeletsy:

Boemedi: Na Boto e lokela ho emela basebedisi bohle ba fapaneng ba metsi jwang ha e ntse e dutse e le nyenyane?

Kakaretso: Na basebedisi ba metsi ba lokelwa ho emelwa jwang Botong ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso? Na boemedi bo lokela ho tshehetsa

basebedisi ba ha jwale feela, kapa le bao ba tla ba basebedisi? Ke tumello e kae e lokelwang ho etswa bakeng sa basebedisi ba metsi ba batjha le ba ntseng ba hlahella? Na batho ba sebedisang metsi ka tsela e sa lokang ba ka thibelwa jwang hore ba se ke ba ba le matla a mangata?

Bokgoni ba ho sebetša: Komiti ya Boeletsi e dumellane ka diphetho tse latelang:

- Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e lokela ho sebetša ka ho latela ditlamo le ditumellano tsa matjhaba tse saennweng ke Afrika Borwa. Dinaha tse ding kapa mekga ya matjhaba e ke ke ya emelwa Botong ya Taolo, empa Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ka emelwa boromuweng ba Afrika Borwa ba yang mekgeng ya matjhaba, mme e sebedisane le bona.
- Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru le ke ke la emelwa Botong ya Taolo, empa le tla sebetša jwalo ka mohlokomedi mme le fane ka tshehetso. Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru le lokela ho beha leihlo Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso, ka hoo ha le ne le emetswe Botong ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ho ne ho tla ba le 'thulano ya dikgahleho'.
- Mafapha a mang a mmuso a ke ke a emelwa Botong ya Taolo hobane a fana ka ditshebeletso ho Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso, jwalo ka taolo ya mehlodi ya selehae, phumantsho ya ditshebeletso, le thero e etswang ke mmuso wa provinse le wa selehae.
- Karolo e nngwe ya Sebaka sa Taolo ya Metsi sa Inkomati e wela Mpumalanga le karolo e nngwe Limpopo, ka hoo ka bobedi mebuso ena ya diprovinse e lokelwa ho emelwa Botong ya Taolo.
- Mmuso wa selehae o lokelwa ho emelwa Botong ya Taolo hobane o na le boikarabelo ba thero e nang le nyalanyo ekasitana le ditshebeletso tsa metsi.
- Bathahaselli bohle ba lokela ho nka Boto ya Taolo jwalo ka mokga o k gethuweng ka ho ya ka molao mme o emelang maikutlo a bona. Tshepo ya setjhaba Botong e ka tswela pele ha baemedi ba yona ba kgethuwe ka mokgwa wa demokerasi mme ba nkuwa ba kgethuwe hantle ka molao.

Ditulo tsa dihlopha tsa boemedi tse leshome le metso e mene tsa Boto ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso di ile tsa kgothaletswa ke Komiti:

1. Temo ya kgwebo
2. Temo e ntseng e le teng ka nalane ya bao ba neng ba tingwa menyetla pejana
3. Kgonahalo ya tshebediso ya metsi a temo ke batho bao ba neng ba tingwa menyetla pejana
4. Phokotso ya phallo ya diphula (meru)

5. Indasteri, merafo le tlhahiso ya matla
6. Bohahlaudi le boiketlo
7. Paballo
8. Tshebediso e nang le tlhahiso ya metsi ke mafutsana
9. Setjhaba – Tshireletso ya Mehloodi le Ntshetsopele e Tswellang
10. Mmuso wa Selehae – Morero o nang le Nyalanyo
11. Mmuso wa Selehae – Bolaodi ba Ditshebeletso tsa Metsi
12. Baetapele ba setso
13. Mmuso wa Provinse ya Mpumalanga
14. Mmuso wa Provinse ya Limpopo

Ka hodima ditho tsena tse 14, ho ile ha sisingwa hore balebedi bana ba bararo ba be teng dikopanong tsa Boto ya Taolo bakeng sa selemo sa pele kapa le sa bobedi:

- Setsebi se Ikemetseng sa Taolo ya Mehloodi ya Metsi
- Moemedi wa ofisi ya lebatowa ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru
- Moofisiri ya ka Sehloohong wa Phethahatso wa Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ya Inkomati

KGUTSUFATSO YA DITABA TSA BOHLOKWA HO HLONWENG HAI EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO YA INKOMATI

- Qalong ofisi ya lebatowa ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru e ne e se na bonnete ba hore e ka qala jwang ho hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso.
- Ho etsolla (ho lokisa) ho se lekalekane hwa nakong e fetileng hwa aparteite e bile motheo wa bohlokwa bakeng sa Komiti ya Boeletsisi. Dikgothaletso tsa bona ho Boto ya Taolo di ne di theilwe hodima tekatekano le tswelopele.
- Komiti ya Boeletsisi e boletse ka matla hore mesebetsi yohle le maikarabelo a Boto ya Taolo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso a lokela ho ikemisetša ho fihlela Taolo ya Mehloodi ya Metsi e nang le nyalanyo Sebakeng sa Taolo ya Metsi sa Inkomati ho ena le dikgahleho tse itseng tsa ditho tsa boto.
- Baemedi ba mekga Botong ya Taolo ha ba tshwanela ho emela feela mekga ya bona. Ba tshwanetse hore ka mehla ba hopole maemo le dikgahleho tsa bathahaselli bohle.
- Ho kenyelletswa ha di-NGO, mekgatlo le di-institjhushene di entse phapang ka ho hlaka. Ke e le nngwe feela ho tse tharo tsa dikgakeletso e neng e na le NGO e sebeletsang ho susumetsa dihlopha tse neng di tingwa menyetla pejana, mme ho neho se na ho ba le seabo ho hong ho tswa ho bathahaselli kgakeletsong eo

ho ena le tse ding.

- Ho kenyelletsa dihlopha tse neng di tingwa menyetla nakong e fetileng ke phepetso hobane ke ntho e ntjha hape e sa tsejweng ho banka-karolo le ho bathusi ba Taolo ya Mehloodi ya Metsi.
- Ditso tse ngata, dipuo le dihlopha tsa phedisano moo ke ba bang ba basebedisi ba metsi, mme phepetso e kgolo ke ya ho etsa hore tshebetso tsa ho ba le seabo di sebetse.
- Baahi ba bangata ba Inkomati ba ne ba sa tsebe ka mefuta ya demokerasi e hlokwang ke Molao wa Naha wa Metsi. Ba ne ba sa tlwaela ho rerisana le ho ba le seabo diforamong tsa setjhaba le mananeong a ntshetsopele ya baahi.
- Tshehetso le tlhahisoleseding mabapi le Taolo ya Mehloodi ya Metsi, ho kenyelletswa le ntshetsopele e ntjha, di a hlokeha bakeng sa banka-karolo bohle, e seng dihlopha tse neng di tingwa menyetla pejana feela.
- Bathahaselli ba batla ho bona tsamaiso e ntle le ho bolokwa ha direkoto ka ho ya ka dintlha tse bonahalang.
- Bathahaselli ba bang ba ne ba tshwenyehile ka ditshebetso tsa ditherisano. Ba bang ne ba re dihlopha tsa bohlokwa ha di a kenyelletswa diforamong tsa ditherisano. Ba bang ba re ha ho a fanwa ka nako e lekaneng ya ho arabela ho dimemo le mananetaba mme hoi hlokeha le nako e ngata ya hore ba tle ba be le seabo ka nepo.
- Ho na le ditjeo tse ding tse lokelwang ho fihlelwa haebe mafutsana a kenyelleditswe ditshebetso tsa ho ba le seabo, mohlala, ditjeo tsa dipalangwang tsa ho ya dikopanong. Badudi ba dikgakeletsong tse futsanehileng hangata ke bona ba bang le ditjeo tse hodimo haholo tsa dipalangwang, ho bolelang hore ke ba mmalwa feela ba bona ba yang dikopanong.
- Banka-karolo ba ile ba etsa boipiletso ba hore ho be le seabo se tobileng hape se bonahalang ho tswa Lefapheng la Ditaba tsa Metsi le Meru. Ba entse boipiletso ho Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru hore le be le seabo diketsahalang tsa setjhaba mme le kopane le dihlopha tsa bathahaselli.
- Boemedi ka sebaka e bile bothata bo bong hape. E batliile e ba halofo ya baahi ba Sebaka sa Taolo ya Metsi ba dulang kgakeletsong e le nngwe, empa ke ba mmalwa feela ba dihlopha tsa tshebediso ya metsi kgakeletsong ena ba emetsweng Botong ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso.
- Ho na le dihlopha tse ngata tse fapaneng tsa batho ba phelang Sebakeng sa Taolo ya Metsi sa Inkomati. Ho na le diphapang tse kgolo tsa matla le moruo, mme ho na le maikutlo a ho se tshepane le dipelaelo pakeng tsa dihlopha tse fapaneng. Dintlha tsena tsohle di entse tshebetso ya ho ba le seabo hore e rarahanane.

11. MOHLALA WA PHUPUTSO YA 2 : HO HLOMA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO BAKENG SA SEBAKA SA TAOLO YA METSI SA MVOTI-MZIMKULU

(ka David Neves, eo e neng e le mofuputsi Yunivesithing ya KwaZulu-Natal, jwale e seng e le mofuputsi wa PLAAS Research Programme, Yunivesithing ya Western Cape)

Boemong ba bodulo le phedisano

Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ya Mvoti-Mzimkulu mohlomong e ka ba ya bobedi ya ho thehwa mona Afrika Borwa.

Sebaka sa Taolo ya Metsi sa Mvoti-Mzimkulu ke se seng sa Dibaka tsa Taolo ya Metsi tse tharo tse ka hara KwaZulu-Natal. Se na le dikgakeletso tse leshome tse nyenyane (tertiary) tseo ho nang le dinoka tse pedi tse kgolo ho tsona, dinoka tse pedi tse mahareng ka boholo le dinokana tse nyenyane tse ngata lebopong.

Batho ba bangata ba phela Sebakeng sa Taolo ya Metsi, ba futsanehileng le ba ruileng, mme ba ameha diketsahalong tse ngata tse fapaneng tsa temo le moruo. Tse ding tsa dikgakeletso tsena di kenyelletsa ditoropo tsa Durban le Pietermaritzburg, ka hoo karolo ya pedi ho tharo ya baahi ba Sebaka sa Taolo ya Metsi ba phela dibakeng tsa ditoropo. Hape ho na le batho ba bangata ba dibakeng tsa mahae ba futsanehileng Sebakeng sa Taolo ya Metsi.

Dinoka tse pedi tsa boholo bo mahareng di fetotswe ke mesebetsi ya batho, mme ho hahuwe matamo dinokeng tse ngata tsa tsena. Dinoka tse pedi tse nyenyane di sentse ke mesebetsi ya batho. Dikarolong tse ding tsa kgakeletso boleng ba metsi bo a fokola. Boleng le bokaakang ba metsi kgakeletsong bo anngwe ke tshebediso e fetang tekano ya metsi.

Tshebetso ya ho hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso

Tshebetso ya ho hlongwa ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e qadile ka 2000. E ne e tsamaiswa haholo ke dikhonsaltente. Khonsaltente e nngwe e ile ya fuwa mosebetsi wa ho hloma *Proposal Development Working Group (PDWG)* [Sehlopha sa Tshebetso sa Ntshetsopele ya Tshisinyo] bakeng sa ho hlalisa tshisinyo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e neng e tla romelwa ho Letona. Khonsaltente e ile ya hlwaya bathahaselli mme ya boloka rekoto ya dikopano tsohle le bathahaselli.

Mohato wa pele e bile wa ho tsebisa le ho kenyelletsa batho bohle ba tla angwa ke Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ya nako e tlang. Ho ile ha tshwarwa dikopano tsa setjhaba ditoropong tse tharo tse fapaneng ka hara Sebaka sa

Taolo ya Metsi. Bathahaselli dikopanong tsena ba ile ba dumellana ka hore ba batla ho hlahisa tshisinyo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso le ho lekola se hlokehang. Ka bomadimabe batho ba tlleng dikopanong tsena ho tswa dibakeng tsa mahaeng ba bile mmalwa feela. Hona e bile bothata bo sa kang ba rarolla ka nako ya tshebetso ya ntshetsopele ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso.

NTLHA YA HO ITHUTA

Le ha ho sebedisitswe tjehele le maiteko a mangata ho hloma Diforamo tsa Kgakeletso, tse ngata ha di a sebetisa. A mang a mabaka ke ana:

- Kgaello ya dikgothaletso – Diforamo tsa Kgakeletso ha di bone hore ke melemo efe eo Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ka ba tlisetsang tsona.
- Ditho tsa Foramo ya Kgakeletso ka mehla ha di be le tjehele ya dipalangwang tsa ho ya dikopanong.
- Diforamo tsa Kgakeletso ka dinako tse ding di hlongwa bakeng sa ho rarolla taba e itseng, mme hang ho ba taba e rarollwe, Foramo ya Kgakeletso e ka emisa ho sebetisa.
- Hobane Diforamo tsa Kgakeletso e le mekga e sa thehwang ka tlwaelo, e ka nna ba di nahana hore di ke ke tsa mamelwa ha di bapiswa le tse theilweng ka tlwaelo (ka ho latela melao). Hona ho ka baka hore ditho di nyahame.
- Basebeletsi ba Taolo ya Mehloodi ya Metsi ba etellang pele projeke ba ka ikgula ka potlako. Ho tshehetsa Foramo ya Kgakeletso ho fihla boemong boo e kakgonang ho itaola ho nka bonyane dikgwedi tse tsheletseng. Tharollo ke ya hore ho thehwe dikamano tsa nako e telele le basebeletsi le dikhonsaltente; kapa hore basebetsi ba Lefapha la lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru ba nke karolo bakeng sa nako e telele tshebetsong ya ho ba le seabo.

Bakeng sa hore Foramo ya Kgakeletso e kgone ho tswela pele, ho hlokeha dintho tse ngata:

- Ho ba le seabo ka nako e telele ha basebeletsi/ dikhonsaltente.
- Tsepamiso e matla ya maikutlo kahong ya bokgoni.
- Poneelopele e kopanetsweng hara ditho.
- Boitsebiso bo matla ba kgakeletso.
- Thuso ya ditjehele e tshepahalang.
- Ho hlaka mabapi le mesebetsi le boikarabelo ba Foramo ya Kgakeletso Taolong ya Mehloodi ya Metsi.

Mohato o latelang e bile wa kopano e kgolo ya setjhaba, e ileng ya kgetha *Proposal Development Working Group* ho hlalisa tshisinyo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Sebopeho sa sehlopha sa tshebetso se ile sa kgethwa hobane PDWG e ne e le nyenyane ho ena le sehlopha se neng se emetse bathahaselli bohle, empa ho sa le jwalo e ne e na le boemedi bo bongata ho feta sehlopha se neng se ena le ditsebi feela. PDWG e ne e bopilwe ka batho ba 24, bao bongata ba bona ba neng ba tswa di-institjhusheneng tse kgolo tsa mehlodi ya metsi tse seng di ntse di le teng ka hara Sebaka sa Taolo ya Metsi. Ke ditho tse pedi feela tse tswileng ho di-NGO kapa mekgatlo e theilweng hara merabe.

Ho ile ha dumellanwa kopanong ya setjhaba hore baemedi ba lokela ho ba le tsebo ka mekga ya bona; ba tshwanetse ho kgona ho bala Senyesemane; mme ba tshwanetse ho ka kgona ho fumaneha ha bonolo, ba be le thelefounu le/ kapa motjhini wa fekse. Dipehelo tsena di bolela hore bathahaselli ba bang ba ne ba qhellwa thoko tshebetsong ya tlhahiso ya tshisinyo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso.

Sehlopha se ile sa kopana ka makgetlo a 11 ho tloha mahareng a 2001 ho ya mafelong a 2002. Ba ile ba sokola ka maemo a tlase a ho ba le seabo. Qetellong ba ile ba kopa Lefapha la Naha la Ditaba tsa Metsi le Meru ho ba thusa ha ho ne ho na le batho ba lekaneng ba nang le seabo, empa ho ile ha boheha e ka Lefapha la Naha la Ditaba tsa Metsi le Meru le ne le eso hlahise tsela ya ho etsa qeto ka hona. PDWG ya ba e nka qeto ya ho sebedisa mokgwa wa 'ho se qhelle thoko', ho bolelang hore motho ofe kapa ofe ya neng a batla, o ne a ka ba karolo ya tshebetso. Ha ho na maiteko a ikgethang a entsweng bakeng sa ho etsa bonnete ba hore bathahaselli bohle ba hlwauwa le ho kenyelletswa. Baemedi ba bang ha morao ba ile ba tletleba ka hore PDWG e tsamaiswa haholo ke dikhonsaltente, le hore ho ne ho tshwanetswe hore ho mengwe bathahaselli ho tla fana ka tlhahiso ya bona.

Le ha ho na le mathata le dipelaello tsena, tshisinyo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ile ya hlahiswa. Tshisinyo ya ho qetela e ile ya tekelwa bathahaselli dikopanong tse pedi mahareng a selemo sa 2002. Ho e nngwe ya dikopano tsena ha ho na ditho tsa setjhaba tse neng di le teng. Mohlanka e mong wa Lefapha la lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru o bone kgaello ena ya setjhaba ya ho ba le seabo e le bopaki ba hore ha ho motho ya neng a hanyetsana le tshebetso ya ho rala tshisinyo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Mohlomong ke ntho ya sebele ho bona ketso ena e le sephetho sa kgaello ya kaho ya bogkoni tshebetsong.

Moralo wa ho qetela wa tshisinyo o kgothaletsa hore Boto ya Taolo ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e nang le batho ba latelang:

1. Setho sa mmuso wa provinse (ho ka ba hotle ha ho ka ba se tswang ofising ya Tonakgolo).
2. Baemedi ba tsheletseng ba bomasepala ba setereke.
3. Moemedi ho tswa ho Masepala wa Ethekwini.
4. Palo ya baemedi ho tswa ho basebedisi le mekgeng ya dihlopha tse nang le kgahleho.
5. Palo ya ditsebi (tsa ditjhelete, molao, tikoloho, boleng ba metsi).
6. Moemedi o tswa mokgeng wa NGO.
7. Moemedi wa Lefapha la lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru.

Ho ile ha etswa qeto ya hore ho be le palo e mahareng a 9 le 15 ya ditho tsa Boto ya Taolo, ho bolelang hore ba bang ba banka karolo ba ne ba tshwanela ho emela mekga kapa sehlopha se nang le kgahleho se ka hodimo o se le seng. Ho ile ha elwa hloko hore kgetho ya ditho tsa Boto ya Taolo e lokelwa ho thehwa hodima metheo ya tekatekano le boemedi.

Tshisinyo e ile ya romelwa ofising ya naha ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru ka Motsheanong 2004, empa ya hanelwa. Lebaka leo ho fanweng ka lona bakeng sa kganelo e bile la bajete e hodimo. PDWG e arabile ka ho re ditlhoko tsa ditjhelete tsa Di-ejensi tsa Taolo ya Kgakeletso ha di a hlaka. Mohlala, PDWG e entse tekanyo ya hore Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ka sebetse ka basebetsi ba 35, ha bahlanka ba bang ba Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru ba sisinya 200. Palo e ileng ya sisingwa qetellong e bile 80. Hona ho bontsha ka moo ponelopele ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ka fapanang ka teng, le hara batho ba kopaneng mosebetsing o itseng.

Tshisinyo e ile ya lekolwa botjha ke ba Lefapha la Naha la Ditaba tsa Metsi le Meru. Mafelong a selemo sa 2004, Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ya Mvoti-Mzimkulu e ile ya kengwa koranteng ya mmuso. Phatlalatso tsa Senyesemane le seZulu di ile tsa romelwa dilaeboraring, ho bomasepala ba ditereke le diofising tsa bolaodi ba setso. Le ha ho le jwalo ho ne ho ena le ditshwaelo tse ka tlase ho tse 10 tse ngotsweng tse ileng tsa fumanwa, mme tse ngata tsa tsona di ne di tswa haholo ho bathahaselli. PDWG e itse ditshwaelo tsena 'ka kakaretso di a tshepisa'.

Ka Tshitwe 2004, PDWG e ne e se e thontse mabitsa a tsheletseng bakeng sa Komiti ya Boelets, mme Letona le ne le lebelletswe ho kgetha batho ba babedi kapa ba bararo ho tswa mabitsong ana a tsheletseng a thontsweng. Ditho tse ding tsa Komiti ya Boelets di ne di lokelwa ho kgethwa ke di-institjhushene tse ding tsa mmuso. Lefapha la Naha la Ditaba tsa Metsi le Meru le tla ba le bahlokomedi Komiting ya Boelets bakeng sa ditaba tsa leano.

HO BA LE SEABO TSHEBETSONG YA EJENSI YA TAOLO YA KGAKELETSO

Bathahaselli ba bangata ba dumellane ka hore seabo sa setjhaba tshebetsong ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ho fokotse haholo. Ba bang ba bile ba bitsa hona ho hloleha. Raporoto ya *PDWG* e etse hloko 'boemedi bo sa fellang' ba baahi ba dibakeng tsa mahaeng empa ya ela hloko hape taba ya hore ho ba le seabo ho tswa mmusong wa selehae le bolaodi ba setso ho tlase hape.

PDWG e itse lebaka la hore ho be le boemo bo tlase ba ho ba le seabo e bile la ho hloka nako, bokgoni le mehlodi ya thuso. E etse hloko hore palo tse hodimo tsa batho ba neng ba tla dikopanong ha di a ka tsa tswela pele ka baka la hore baetapele ba bang ba baahi ba ne ba na le mesebetsi e meng ngeng tse ding, le hore lebelo la ho hlongwa ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso le ne le le monyebe haholo hore le ka boloka dikgahleho tsa batho.

Tshisinyo e hlahisa menyetla e mengata e ka bang kotsi ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ka baka la boemo bo tlase ba ho ba le seabo:

- Tshebetso ya ho hloma e ka se tshepahale.
- Ho ka ba le mohopolo wa hore ha ho na 'boleng bo kentsweng'.
- Ho ka ba le mohopolo wa hore Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ke tsela ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru ya ho fumana matla a mang hape.
- Ditefello tsa di-levy ke makgotla a metse e ka ba sesosa sa dingangisano.
- Ho ka ba le ho hloleha ha taolo ya tshebedisano.
- Ho ka ba le mohopolo wa hore Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e tla ipehela hole le bathahaselli.

NTLHA YA HO ITHUTA

Botshepehi ba Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ya Mvoti-Mzimkulu e ka ba le mathata ka baka la ho ba le seabo ho boemong botlase tshebetsong ya ho rala tshisinyo. Le ha ho le jwalo ho ntse ho ena a le menyetla ya hore Komiti ya Boeletsi e kenyetsetse bathahaselli mohatong o latelang, e leng wa tshebetso ya ho hloma Boto ya Taolo. Ho tsebisa le ho ya ho bathahaselli bohle bakeng sa ho thonya, hoo ka bo hona e ka ba thuto tshebetsong ya ho ba le seabo.

DITSHITISO TSA HO BA LE SEABO

Ho fihlela setjhaba

Tshebetso ya ho hlongwa ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ha ya ka ya kenyelletsa Diforamodife kapa dife tsa Kgakeletso. Hona e ne e le hobane Diforamo tsa Kgakeletso di ne di sa hlongwa ho ba matla mane Ejensing ya Taolo ya Kgakeletso ya Mvoti-Mzimkulu, mme hape ke hobane PDWG ha ya ka ya etsa maiteko a lekaneng a ho iteanya le Diforamo tse seng di le teng tsa Kgakeletso.

Diprojeke tsa baahi le tikoloho tse bileng teng Taolong ya Mehloodi ya Metsi di ne di sa ralwa hantle. E mong wa basebeletsi ba nang le boiphihlelo ba Taolo ya Mehloodi ya Metsi o ile a hlwaya mathata e le ana: ha ho na mosebetsi wa tokisetso o entsweng ke baahi, ho ne ho ena le mathata a ho tjhentjhwa ha basebetsi Lefapheng la Ditaba tsa Metsi le Meru, mme ho ne ho se na ditjhelete tse leng teng bakeng sa hore setjhaba se be le seabo (jwalo ka ditjeo tsa dipalangwang). Tshebetso ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ne e theilwe hodima mohopolo wa batho ba sebetsang empa ba sa leshwe (baithaopi), empa jwalo ka ha mosebeletsi a bolela “boithaopo bo ba le meedi ya bona ha o lokela ho ja.” O itse ntlha ya hore ho bile le ditshwaelo tse tharo feela tse ngotsweng ho tswa setjhabeng hoo ho bontshitse hore setjhaba se ne se sa tsebe le hore bathahaselli ha ba ka ba bona tshebetso ena e le ya bona.

NTLHA YA HO ITHUTA

Morwalo wa ho sebetsa o sa leshwe (ka boithaopo) o wela haholo hodima batho ba futsanehileng ba lebelletsweng hore ba tle dikopanong le diwekeshopong. Le ha batho bao ba sa sebetse, ha ba be le nako e ngata eo ba sa e sebediseng – haholoholo basadi. Hodima mona, mafutsana a sokola ho lefa bakeng sa dipalangwang tsa ho ya dikopanong.

Ditaba tse pakeng tsa bolaodi ba tshebeletso tsa metsi

Mane sebakeng sa Taolo ya Metsi sa Mvoti-Mzimkulu ho ne ho se ho ena le palo e itseng ya di-institjhushene tse theilweng, tse nang le boiphihlelo hape tse matla tsa taolo ya metsi. Di-institjhushene tsena di thusitse haholo ka ntshetsopele ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Nakong e fetileng di ile tsa fihlela tumellano ditabeng tse ngata, empa ho ne ho sa hlaka hore di kena jwang mesebetsing ya di-institjhushene tse ntjha, jwalo ka Diforamo tsa dikgakeletso, Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi le Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Ho ne ho ena le dithulano pakeng tsa bolaodi bona bo theilweng

ba taolo ya metsi le Lefapha la lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru. Ditho tse ngata tsa PDWG di ne di tshaba hore Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru le ne le leka ho fumana matla a mangata ka tshebetso ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ho ena le ho sebeletsa ho ntshetsa pele mosebetsi.

Hone ho ena le dithulano hape dikamanong tse pakeng tsa bolaodi ba ditshebetso tsa metsi. Tse ding tsa dithulano tsena di hlahelletse ka nako ya tshebetso ya hlongwa ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Ho ne ho hlakile hore e meng ya mesebetsi ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi e neng e tsamaiswa ke bolaodi ba tshebetso tsa metsi jwale e tla nkuwa ke Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Hona ho hlalosa hore ke ka baka lang tshebetso ya ho hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ileng ya laolwa haholo ke bathahaselli ba di-institjhushene tse kgolo tsa bathahaselli (tse ngata tsa tsona e leng bolaodi ba tshebetso tsa metsi) ho ena le hore ho elwe hloko mekgatlo ya mmuso wa selehae boemong ba baahi.

Ditaba tse kenyelletsa bolaodi ba setso

Ha ho ya ka ha rerisanwa hantle le bolaodi ba setso mme ha bo ya ka ba kenyelletswa le ho thehweng ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Le ha ho le jwalo, Sebakeng sa Taolo ya Metsi se jwalo ka Mvoti-Mzimkulu, bolaodi ba setso bo etsa ka ho matleng a bona ho aba, ho laola le ho namola dingangisanong tse mabapi le mehlodi ya tlhaho, ka hoo ho tshwanetswe hore ho fumanwe tsela ya ho rerisana le bona ke Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso.

Ditaba tse mabapi le mekga e meng

Ha tlhophiso botjha ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi e sa laolwe hantle, kgwebo tse kgolo le balemi ba kgwebo ba ka nka hona e le monyetla wa bona wa ho iphumanela matla a mangata. Mantswe a dikhampani tsa meru le balemi ba phepele ya metsi di ne di le ka hodimo tshebetsong yohle ya PDWG.

Taba e nngwe e amana le tsebo ya botekgeniki. E nngwe ya diphepetso tlhophisong botjha ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi ke ya hore bathahaselli ba bang ba ka fumana 'matla a tsebo' ka ho kenya ditsebi tse tswang ka ntle ho kgakeletso, mohlala tsa hydrology. Batho ba nang ba dumela hore ho dumellana le hona ho ka fokodisa tsebo le bokgoni ba selehae.

Ditaba tse pakeng tsa bolaodi ba tshebeletso tsa metsi

Mane sebakeng sa Taolo ya Metsi sa Mvoti-Mzimkulu ho ne ho se ho ena le palo e itseng ya di-institjhushene tse theilweng, tse nang le boiphihlelo hape tse matla tsa taolo ya metsi. Di-institjhushene tsena di thusitse haholo ka ntshetsopele ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Nakong e fetileng di ile tsa fihlela tumellano ditabeng tse ngata, empa ho ne ho sa hlaka hore di kena jwang mesebetsing ya di-institjhushene tse ntjha, jwalo ka Diforamo tsa dikgakeletso, Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi le Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Ho ne ho ena le dithulano pakeng tsa bolaodi bona bo theilweng ba taolo ya metsi le Lefapha la lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru. Ditho tse ngata tsa PDWG di ne di tshaba hore Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru le ne le leka ho fumana matla a mangata ka tshebetso ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso ho ena le ho sebeletsa ho ntshetsa pele mosebetsi.

Hone ho ena le dithulano hape dikamanong tse pakeng tsa bolaodi ba ditshebeletso tsa metsi. Tse ding tsa dithulano tsena di hlanelletse ka nako ya tshebetso ya hlongwa ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Ho ne ho hlakile hore e meng ya mesebetsi ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi e neng e tsamaiswa ke bolaodi ba tshebeletso tsa metsi jwale e tla nkuwa ke Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Hona ho hlalosa hore ke ka baka lang tshebetso ya ho hloma Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ileng ya laolwa haholo ke bathahaselli ba di-institjhushene tse kgolo tsa bathahaselli (tse ngata tsa tsona e leng bolaodi ba tshebeletso tsa metsi) ho ena le hore ho elwe hloko mekgatlo ya mmuso wa sekhahlele boemong ba baahi.

Ditaba tse kenyelletsa bolaodi ba setso

Ha ho ya ka ha rerisanwa hantle le bolaodi ba setso mme ha bo ya ka ba kenyelletswa le ho thehweng ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Le ha ho le jwalo, Sebakeng sa Taolo ya Metsi se jwalo ka Mvoti-Mzimkulu, bolaodi ba setso bo etsa ka ho matleng a bona ho aba, ho laola le ho namola dingangisanong tse mabapi le mehlodi ya tlhaho, ka hoo ho tshwanetswe hore ho fumanwe tsela ya ho rerisana le bona ke Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso.

Ditaba tse mabapi le mekga e meng

Ha tlhophiso botjha ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi e sa laolwe hantle, kgwebo tse kgolo le balemi ba kgwebo ba ka nka hona e le monyetla wa bona wa ho iphumanela matla a mangata. Mantswa a dikhampani tsa meru le balemi ba phepelo ya metsi di ne di le ka hodimo tshebetsong yohle ya PDWG.

Taba e nngwe e amana le tsebo ya botekgeniki. E nngwe ya diphepetso tlhophisong botjha ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi ke ya hore bathahaselli ba

bang ba ka fumana 'matla a tsebo' ka ho kenya ditsebi tse tswang ka ntle ho kgakeletso, mohlala tsa hydrology. Batho ba nang ba dumela hore ho dumellana le hona ho ka fokodisa tsebo le bokgoni ba selehae.

NTLHA YA HO ITHUTA: BOKGONI BA BASEBELETSI

Tahlehelo ya bokgoni Sebakeng sa Taolo ya Metsi e ba phepetso bakeng sa bohle ba amehang. Bokgoni ba Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru bo ile ba fokodiswa ke diphetofo tsa basebeletsi ba lebatowa, tse ileng tsa baka tieho le mathata a mang. Ho nka dikhonsaltente tsa ka ntle ho Sebaka sa Taolo ya Metsi hoo ho ka bolela hore ha ho ntshetswe pele botsebi ka hara Sebaka sa Taolo ya Metsi. Ho ka ba molemo haholo ho sebedisa dikhonsaltente tse dulang ka hara Sebaka sa Taolo ya Metsi, le haebe hona ho bolela ho aha bokgoni ba bona.

12. DIPHETHO HO TSWA MEHLALENG YA DIPHUPUTSO KA BOBEDI

BOHLOKWA BA TSE KA HARE

Dipale tse fapaneng tsa Dibaka tsa Taolo ya Metsi tsa Inkomati le Mvoti-Mzimkulu di bontsha hore ho a kgonahala ho ba le mekgwa e fapaneng ya ho ba le seabo. Maamong ka bobedi ho bile boima ho kenyelletsa merabe e futsanehileng, empa Sebaka sa Taolo ya Metsi sa Inkomati se arabetse ka tshepo e kgolo phepetsong. Mehlala ena ka bobedi e bontsha hore ho ka hare ho Sebaka sa Taolo ya Metsi ho tshwanetse hore ho utlwisiswe hantle haholo haebe ho ba le seabo ho lokela ho etsahala ka tsela e utlwahalang.

DITHULANO PAKENG TSA LEFAPHA LA NAHA LA DITABA TSA METSI LE MERU LE LEFAPHA LA LEBATOWA LA DITABA TSA METSI LE MERU

Basebeetsi ba Lefapha la Naha la Ditaba tsa Metsi le Meru ba ne ba le mafolofolo haholo mme ba na le tshepo mabapi le leano le letjha le melao ho ena le ba ofising ya lebatowa ya Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru. Nqeng tsena ka bobedi Dibaka tsa Taolo ya Metsi tsa Inkomati le Mvoti-Mzimkulu, bahlanka ba Lefapha la lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru ba ne ba nahana hore ha ba fuwe tshetsetso e lekaneng ho tswa ofising ya naha, haholoholo tlhophisong ya ditshebetso tsa setjhaba tsa ho ba le seabo.

Lefapha la naha la Ditaba tsa Metsi le Meru le lokela ho ananela taba ya hore bahlanka ba lebatowa ba ka ba le kabelo ya tsebo e bohlokwa mabapi le tse etsahalang ka hara sebaka. Lefapha lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru le ka bontsha ka moo leano le ka fetolwang la ba la sebediswa ka ditsela tse sebetsehang hape tse tshwanetseng boemong ba sebaka.

NTSHETSOPELE YA INSTITJHUSHENE

Diforamo tsa Kgakeletso le Mekgatlo ya Basebedisi ba Metsi ke tsona metheo ya ka moo ho ba le seabo ho etsahalang ka teng. Ho bonolo haholo ho qala Foramo ya Kgakeletso kapa Mokgatlo wa Basebedisi ba Metsi, empa ho boima ho etsa hore o tswelle pele. Di-institjhushene tsena di ka tshwanelwa ho fuwa kelo hloko e nngwe e tlwaelehileng haebe di lokela ho sebetse hantle haholo Taolong ya mokgwatshebetso wa Mehloodi ya Metsi.

HO AHA BOKGONI

Kaho ya bokgoni e tshwanetse ho etsahala ka dinako tsohle. Dibuka tse ngotsweng di fellwa ke nako mme ho tshwanetswe hore ho hlahiswe methiriele e metjha. Kaho ya bokgoni e bolela hore ho ithuta ha ho emise.

DITJEO TSA HO BA LE SEABO

Ha basebetsi ba na le tshusumetso e kgolo le maikemisetso, ho a kgoneha hore ho ba le seabo ho etsahale ntle le palo e hodimo ya tjhelete. Bajete e hodimo haholo e ke ke ya nka sebaka sa tshusumetso le maikemisetso a sebele a bao ba etelletseng pele tshebetso ya Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso.

Ena ke Karolo ya 2 ya buka e mabapi le Ho ba le Seabo Taolong ya Mehloodi ya Metsi. E bontsha tsela ya ho hlophisa ho ba le seabo Taolong ya Mehloodi ya Metsi ka ho e amahanya le mesebetsi e fapaneng saekeleng ya taolo ya metsi. E beha hape le tsela ya ho lebela le ho lekola ho ba le seabo.

Ha re qaleng ka ho ikgopotsa maikemisetso a Taolo ya Mehloodi ya Metsi le ditlhoko tsa ho ba le seabo:

Maikemisetso a supileng a Taolo ya Mehloodi ya Metsi

- Metsi a lekaneng bakeng sa ditlhoko tsa motheo tsa batho.
- Metsi a lekaneng bakeng sa Reserve ya Tikoloho.
- Bohle ba kgone ho fihlela metsi ka mokgwa o lekanang.
- Metsi a se ke a sengwa empa a sebediswe hantle haholo.
- Metsi a lekaneng bakeng sa ditlhoko tsa ka moso, moruo o phetseng hantle le setjhaba se atlehileng.
- Basebedisi ba lokela ho lefa bakeng sa karolo ya bona ya tshebediso ya metsi tlasa mokgwatshebetso o se nang leeme wa tefello.
- Ho phethisa ditlamo dinaheng tsa boahisani.

Na bathahaselli ba hloka eng bakeng sa ho ba le seabo se sebetsang hantle haholo Tsamsiong ya Mehloodi ya Metsi?

- Ba lokela ho kgona ho etsa diqeto ba ena le tsebo.
- Ba lokela ho fumana tlhahisoleseding, ba kgone ho utlwisisa tlhahisoleseding, mme ba kgone le ho lokisa ditokomane.
- Ba tshwanetse ho ba le seabo se hlakileng le boikarabelo.
- Ba tshwanetse ho kgona ho fetola menahano ya bona ha ho hlokeha.
- Ditaba tsa matla di lokelwa ho hlakiswa mme di sebetswe ka nepo.
- Makgabane le metheo ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi le bathahaselli di lokela ho hlaka.

KAROLO YA 2:
HO BA LE SEABO TAOLONG YA MEHLodi YA METSI
– MOKGWA O THEILWENG HODIMA MOSEBETSI

1. TAOLO YA MEHLODI YA METSI

Ho na le mefuta e mebedi ya taolo mokgeng wa metsi – taolo ya *phumantsho* ya *ditshebeletso* le Taolo ya Mehloodi ya Metsi. Bukeng ena re tshwenyehile haholo ka Taolo ya Mehloodi ya Metsi, eo haholoholo e bitswang Taolo ya Mehloodi ya Metsi.

Basebedisi ba metsi hangata ena le mehopolo e fapaneng mabapi le Taolo ya Mehloodi ya Metsi, le ditsela tse fapaneng tsa ho etsa dintho. Diphapang tsena di ka ba mpe haholo hoo di ka thibelang kgatelopele. Ha hoo ho ka etsahala, bathahaselli ba ka tshwanela ho rerisana hore ba fihlele tumellano. Therisano ya bona e lokelwa ho tataiswa ke Molao wa Naha wa Metsi, o reng Taolo ya Mehloodi ya Metsi e lokelwa ho etswa ka mokgwa o lekalekanang, o sebedisang hantle haholo hape o tiisetsang tswelopele.

2. NA KE EFE 'PALO E NEPAHETSENG YA HO BA LE SEABO?

Ha ho motho ya ka lebellang hore bathahaselli feela ka hara kgakeletso ba be le seabo diqetong tse rarahane tsa Taolo ya Mehloodi ya Metsi ho tloha qalong. Ho kenyeletsa batho Taolong ya Mehloodi ya Metsi ntle le ditokisetso ho tla ba tshosa ho ba tla tlohelang ho ena le ho ba kgothaletsa ho ba le seabo.

International Association for Public Participation e hlaila mehato kapa maemo a mahlano a ho ba le seabo, a bitswang '*public participation spectrum*'. Mehato ena e hlalisoa mona ka tlase, ho qalwa ka boemo boo batho ba bolellwang, mme ho nyolle ho ba le seabo ha bona jwalo, ho ya fihla moo ba etsang diqeto tse felletseng ka bobona.

'Palo e nepahetseng' ya ho ba le seabo e itshetlehlile hodima:

- Mosebetsi o lokelwang ho etsuwa.
- Hore na dibopeho tsa ho ba le seabo di matla ha kae hape di tswetse pele ha kae.
- Bokgoni ba bathahaselli.
- Ke nako e kae eo bathahaselli ba nang le yona bakeng sa ho ba le seabo.
- Mehloodi e le teng ya ditjhelete.
- Palo ya nako e hlokehang bakeng sa mesebetsi e kgethuweng kapa mesebetsi.

Mohato wa 1: Ho tsebisa

Sepheo sa ho ba le seabo ha setjhaba: Ho neha setjhaba tlhahisoleseding ya boleng bo hodimo e le hore ba tle ba be le kutlwisiso ya bothata, ekasitana le menyetla le ditharolo tse fapaneng.

Tshepiso setjhabeng: *Re tla dula re le tsebisa.*

Mehlala ya mekgwatshebetso: dipampitshana tsa dintlha, diweposaete, dikopano tse buletsweng bohle.

Mohato wa 2: Ho rerisana

Sepheo sa ho ba le seabo ha setjhaba: Ho fumana dikarebelo ho tswa setjhabeng mabapi le ditharollo le diqeto tse sisingwang.

Tshepiso setjhabeng: *Re tla dula re le tsebisa, re mamele matshwenyeho le ditakatso tsa lona, mme re le tsebise ka moo ditlhahiso tsa lona di bileng le tshusumetso ka teng diqetong tsa rona.*

Mehlala ya mekgwatshebetso: ditshwaelo tsa setjhaba, dihlopha tsa mosebetsi, ditekolo, dikopano tsa setjhaba.

Mohato wa 3: Ho kenyelletsa

Sepheo sa ho ba le seabo ha setjhaba: Ho sebetša ka ho toba le setjhaba tšhebetšong ena yohle le ho etsa bonnete ba hore matshwenyeho a bathahaselli a utlwahala hape a utlwisiseha.

Tshepiso setjhabeng: *Re tla sebetša le lona ho etsa bonnete ba hore matshwenyeho a lona le ditakatso di sebediswa ditharollo tse fapaneng tseo re di hlalasiseng, mme re tla le tsebisa ka moo ditlhaliso tsa lona di ammeng diqeto.*

Mehlala ya mekgwatshebetso: diwekeshopo, ditekolo tsa mehopolo ya batho.

Mohato wa 4: Tshebedisano (Mona Afrika Borwa, sena ke sepheo sa bongata ba Taolo ya Mehloti ya Metsi)

Sepheo sa ho ba le seabo ha setjhaba: Ho sebetša le setjhaba dintlheng tsohle tsa ho etsa diqeto, ho kenyelletswa le ntshetsopele ya ditharollo tse fapaneng le kgetho tsa ditharollo tse ntle ka ho fetisisa.

Tshepiso setjhabeng: *Re tla ho kopa o fane ka dikeletso tse tobileng le tlhaliso ha o hlalisa ditharollo, mme re sebedise le dikgothaletso tsa hao ka ho ya ka moo ho ka kgonehang.*

Mehlala ya mekgwatshebetso: dikomiti tsa bathahaselli, diforamo, kaho a bokgoni, ho ba le seabo sa ho etsa diqeto.

Mohato wa 5: Matlafatso

Sepheo sa ho ba le seabo ha setjhaba: Setjhaba se kgona ho etsa diqeto ka bosona.

Tshepiso setjhabeng: *Re tla etsa eng kapa eng eo le etsang qeto ka yona.*

Mehlala ya mekgwatshebetso: dibaloto le ho vouta.

3. SAEKELE YA TAOLO YA MEHLodi YA METSI

Saekele ya Taolo ya Mehlo di ya Metsi e bontsha mehato e fapaneng ya Taolo ya Mehlo di ya Metsi mona Afrika Borwa. Saekele ka tlwaelo e nka dilemo tse hlano ho phethahala. O tla bona hore 'Ho ba le seabo' ho beuwe mahareng.

Saekele ka tlwaelo e qala hodimo ka ho le letshehadi ho setshwantsho, ha Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e qala e hlahisa ponelopele bakeng sa mohlodi, ho kenyelletswa le bathahaselli bohle.

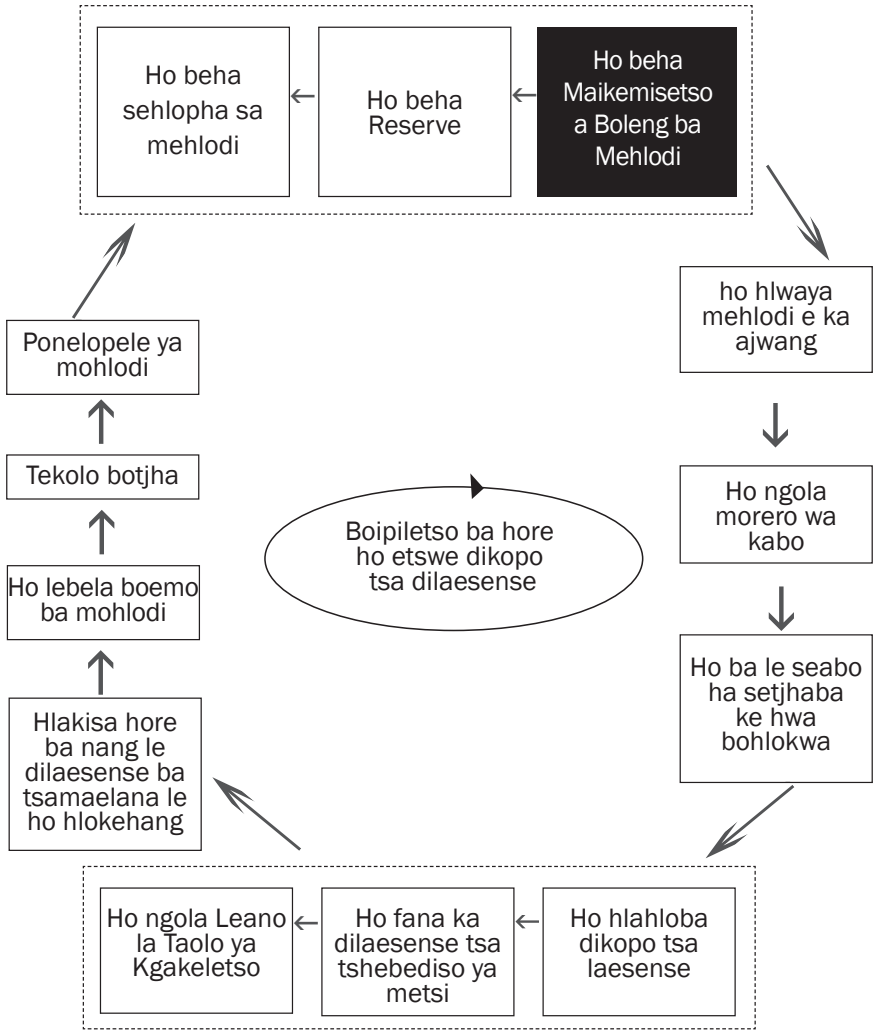
Hona ho latelwa ke mehato e meraro Resource Directed Measures. Molao wa Naha wa Metsi o hlahisitse Resource Directed Measures ho etsa bonnete ba hore kabo ya metsi e lekane, e tswela pele hape e be e utlwalang tikolohong.

Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e sebetsa ho fumana hore ke metsi a makae a leng teng bakeng sa kabo. Hang ho ba hona ho etsuwe, Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e hlahisa moralo wa kabo o elang hloko ditlhoko tsa Reserve. (Reserve e bopilwe ka Basic Human Needs Reserve le Ecological Reserve, e leng bonyane ba palo ya metsi a hlokwang ke mehlo di ya metsi ho e boloka e sebetsa hantle haholo). Moralo wa kabo hape o ela hloko ponelopele e hlahisitsweng mohatong wa ho qala wa saekele.

Mohato o latelang ke wa ho rala morero o batsi o bitswang Leano la Taolo ya Kgakeletso o tla kenyelletsa ka bobedi ponelopele bakeng sa mohlodi le moralo wa kabo. Ka mora ho ba hona ho etsuwe, Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ka qala ho fana ka dilaesense ho basebedisi ba metsi.

Mokgahlelong o latelang, basebedisi ba metsi be bekwa leihlo ho bona hore na ba sebedisa metsi ka ho ya ka moo ho dumellanweng ka teng, mme le bophelo ka kakaretso le tshebediso ya mehlo di e ya lebelwa ka ho ya ka Leano la Taolo ya Kgakeletso.

Qetellong, ho rerisanwa ka saekele yohle e be e ya hlophollwa, ka ho ya ka tsohle tseo ho ithutilweng tsona, e be ho dumellanwa ka ponelopele e ntjha.

Saekele ya taolo ya mehlodi ya metsi

HO BA LE SEABO HO HLOKEHANG BAKENG SA MOSEBETSI KA MONG TSA SAEKELE YA TAOLO YA MEHLODI YA METSI

Saekele ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi e ka nna ya se latele lethathama la mehato e setshwantshong hantle. Dikgakeletsong tse fapaneng kapa maamong a fapaneng tlhophiso ya mesebetsi e ka fetoha. Ka dinako tse ding mesebetsi e mebedi e ka etsahala ka nako e le nngwe.

Jwale ha re shebeng ka moo ho ba le seabo ho hlokehang bakeng sa mesebetsi ka mong o saekeleng. Bakeng sa mesebetsi ka mong, bonabo ba ho ba le seabo bo tshwauwa ka 'HP' kapa 'LP'.

HP (ho ba le seabo boemong bo hodimo) ho bolelang hore ho kenyelletswa bathahaselli ba bangata kapa kaofela ha bona, ho na le boemedi bo batsi le boemo ba ho ba le seabo bo nang le tshebedisano kapa matlafatso.

LP (ho ba le seabo boemong bo tlase) ho bolelang ho kenyelletsa bathahaselli ba bang, boemedi bo nang le meedi, le bonabo ba ho ba le seabo boo maikemisetso a bona e leng ho tsebisa, ho rerisana, kapa ho kenyelletsa bathahaselli.

1. *Ponelopele bakeng sa mohlodi* **HP**

Balaodi ba metsi le bathahaselli ba hlalisa ponelopele e tshwanang ya ka moo ba batlang hore metsi a bona a tsamaiswe ka teng. Hona ho ka arolwa ho ba sepheo le maikemisetso a nako e kgutshwane, nako e mahareng le nako e telele.

2. *Ho beha sehlopha sa taolo ya metsi bakeng sa mohlodi* **HP**

Mohatong ona bathahaselli mmoho ba rerisana ka mofuta wa diketsahalo tsa nako e tlang bakeng sa kgakeletso ya bona ka ho kgetha 'sehlopha sa taolo ya metsi' bakeng sa mohlodi. Kgetho ya sehlopha sa taolo e tla beha meedi ya se ka etsuwang ke balaodi ba Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso le basebedisi ba metsi, le seo se ke keng sa etsuwa. (Puisano e hlakileng mabapi le sehlopha sa taolo e ka fumanwa bukaneng ya Some, for all, forever e ngotsweng ke Tally Palmer le ba bang, e fumanehang ho tswa Khomish-eneng ya Diphuputso tsa Metsi.). Ho ba le seabo ka botlalo ke bathahaselli bohle ho bohlokwa haholo bakeng sa mohato ona, hobane hang ho ba sehlopha sa taolo se kgethuwe, bokaakang le boleng ba metsi in dikarolo tse fapaneng tsa kgakeletso tseo ho dumellanweng ka tsona mme tse ke keng tsa fetolwa ha bonolo.

3. *Set the Reserve* – *LP* **LP**

Mohatong ona, balaodi ba metsi ba sebetsa ka mokgwa wa saense ho bona

hore ke metsi a makae a lokelwang ho ajwa bakeng sa ho fihlela di-Reserve tse beuweng ke Molao wa Taolo ya Metsi (*Basic Human Needs Reserve + Ecological Reserve*). Hona ha ho hloke ho ba le seabo ho hoholo, ka ha mosebetsi o phethwa ke sehlopha se ikgethang sa botekgeniki. Empa bathahaselli ba lokelwa ho tsebiswa ka tshebetso ena, e le hore ba tle ba utlwisise ka moo ho hloma Reserve ho tla amang kabo ya bona ya metsi.

4. Ho beha Maikemisetso a Boleng ba Mehlopi LP

Mona dihlopha tsa ditsebi di beha Maikemisetso a Boleng ba Mehlopi bakeng sa mohlodi kaofela ha ona, e seng feela bakeng sa Ecological Reserve. Ho ba le ditherisano ka ho ba le seabo ha bathahaselli mona.

5. Determine the allocatable resources LP

Balaodi ba metsi le dihlopha tsa ditsebi ba sebetisa ho bona hore ke metsi a makae a leng teng kgakeletsong. Hona ke dipatlisiso tsa saense, tse sa hlokgeng ho ba le seabo ha bathahaselli. Le ha ho le jwalo bathahaselli ba tshwanetse ho tseba hore palo yohle ya metsi e leng teng, e le hore mosebedisi ka mong wa metsi a ka etsa kopo e utlwahalang ya kabo ya metsi.

6. Ho rala morero wa kabo HP

Morero wa kabo o lokela ho bontsha ditakatso tsa basebedisi bohle ba metsi Sebakeng sa Taolo ya Metsi, mme basebedisi bohle ba lokela ho kgona ho o utlwisisa. Morero o lokela ho hatella tabeng ya phihlelo e se nang leeme ya metsi ke bohle, ka yona nako eo o ntse o tiisetse hore ho na le metsi a lekaneng bakeng sa Reserve. Mohatong ona bathahaselli ba ka nna ba hlodisana ho fumana metsi a mangata, ka hoo ho ba le seabo boemong bo phahameng mmoho le ditherisano ke tsona dintho tsa bohlokwa.

7. Ho rala Leano la Taolo ya Kgakeletso HP

Mona balaodi ba metsi le bathahaselli ba sheba dikopo tsa kabo ho tswa ho bathahaselli mmoho le ditataiso tsa Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru, ho hlahisa Leano le nang le nyalano la Taolo ya Kgakeletso. Taolo ya tseko le taolo ya tshenyeho ke tsona dintho tsa bohlokwa haholo bakeng sa Leano la Taolo ya Kgakeletso. Mohatong ona, ho ba le seabo le ditherisano hape ke tsona dintho tse ka hodimodimo lenaneng.

8. Boipiletso ba dikopo tsa dilaesense LP

Mona basebedisi ba ha jwale le ba nakong e tlang ba metsi ba lokela ho etsa dikopo tsa dilaesense le ho di lefella bakeng sa ho sebedisa metsi. Kopo ka nngwe e lokelwa ho hlahlojwa ka ho ya ka maikemisetso a Taolo ya Mehlopi ya Metsi le morero wa kabo.

9. Hlahlobo ya dikopo tsa laesense LP

Hona ho etswa ke Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso. Ho tshwanetswe hore ho sebediswe metheo ya tekatekano, tshebetso e ntle le bokgoni ba ho tswela pele bakeng sa ho hlahloba dikopo.

10. Ho fana ka dilaesense LP

Bakopi ba atlehileng ba tla fumana dilaesense tsa bona ho tswa Ejensing ya Taolo ya Kgakeletso. Ha ho hlokehe hore o be le seabo, ntle le haebe basebedisi ba batla ho phepetsa kabo tsa bona. Hona ba ka ho etsa ka boipiletso ho Bolaoding ba Metsi (*Water Tribunal*).

11. Ho latela dithlakiso ke beng ba dilaesense LP

Baofisiri ba hlahlobo ya metsi ho tswa Lefapheng la Ditaba tsa Metsi le Meru ba lekola hore na basebedisi ba nang le dilaesense ba sebedisa metsi ka ho ya ka palo eo ho dumellanweng ka yona le bakeng sa merero eo ho dumellanweng ka yona. Palo e itseng ya ho ba le seabo e ka kgoneha, hobane bathahaselli ba tla lebelo basebedisi ba bang ba metsi mme ba tsebise Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru haebe tshebediso ya metsi e etsa ka tlolo ya molao kapa e fapana le ka moo ho dumellanweng ka teng.

12. Ho lebelo boemo ba mohlodi LP

Mohato ona o lekola boleng le bokaakang ba mehlodi ya metsi Sebakeng sa Taolo ya Metsi. Bathahaselli ba na le seabo sa bohlokwa seo ba lokelang ho se bontsha mona, ka ha boemo ba mohlodi ofe kapa ofe wa metsi bo ama basebedisi bohle ka hara kgakeletso.

13. Tekolobotjha le ponelopele e ntjha HL

Mohatong ona wa ho qetela, balaodi ba metsi le basebedisi bohle ba metsi ba fumana monyetla wa ho lekola botjha ka moo dintho di sebeditseng ka teng. Ona ke monyetla wa bathahaselli hore ba ntshe ditshwaelo tsa bona ka Taolo ya Mehlodi ya Metsi bakeng sa nako ya dilemo tse hlano tse fetileng, ka hoo ho ba le seabo ho bohlokwa. Ke nako eo ka yona bathahaselli ba ka ipiletsang ho ba le taolo e ntlafetseng, kapa ponelopele e ntjha.

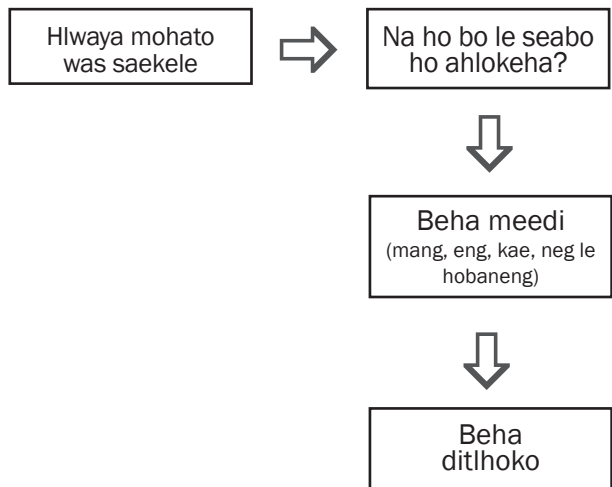

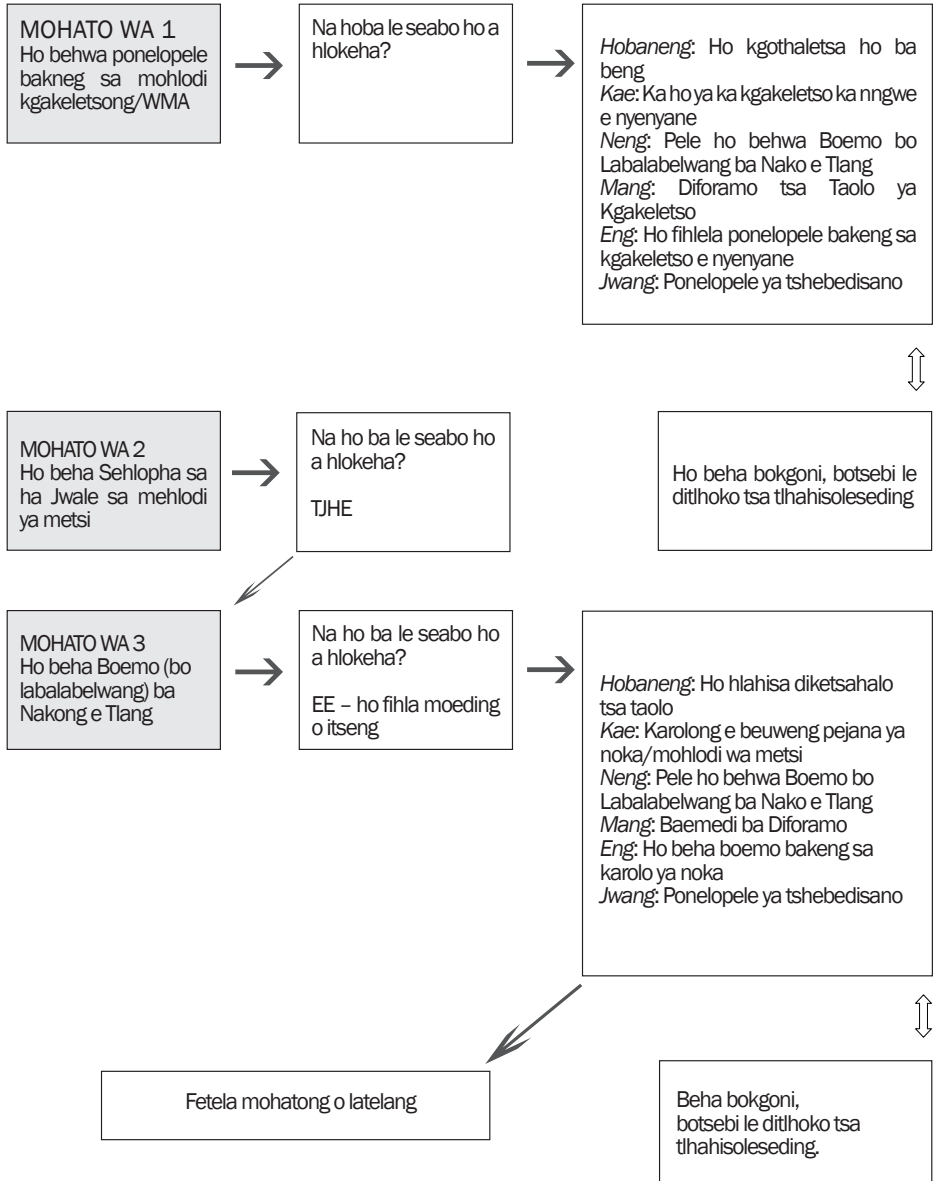
HO AMAHANYA HO BA LE SEABO LE MOHATO KA MONG TSA SAEKELE YA TAOLO YA MEHLODI YA METSI

Pele re ka amahanya mohato ka mong saekeleng ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi bakeng sa ho rera ho ba le seabo ha bathahaselli, re lokela ho ela hloko ho latelang:

- Ho lokela ho ba le ntlha eo ho qalwang ho yona – mosebetsi wa ho qala.
- Mehato e meng e ke ke ya qalwa ho fihlela e meng e phethwa, ka hoo re ke ke ra kgona ho qala kae kapa kae saekeleng.
- Ha se mehato yohle e hlokanang hore ho be le seabo.
- Mehato e fapaneng saekeleng ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi e hloka maemo a fapaneng a ho ba le seabo; ona a boletswa mona ka hodimo jwalo ka ho ba le seabo ho boemong bo tlase (*LP*) kapa ho ba le seabo ho boemong bo hodimo (*HP*).
- Tshebetso ya ho ba le seabo e hloka mehlodi ya thuso, dibajete, nako le lenaneo le hlophisitsweng hantle.
- Bakeng sa mohato ka mong, re lokela ho botsa dipotso tse jwalo ka tsena: eng, mang, kae, neng le hobaneng, e be re sebetsa ditlhoko tsa ho ba le seabo tse latelang dikarabo. Ntle le ho botsa le ho araba dipotso tsena re ke ke ra kgona ho rera tshebetso ya ho ba le seabo ka nepo.

Mosebetsi ka mong mohatong wa saekele ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi o ka arolwa bakeng sa ho o amahanya le ho ba le seabo mesebetsing e ikgethang, ka mokgwa o latelang:

4. HO LEBELA LE HO LEKOLA HO BA LE SEABO

Ha ho behwa leihlo ho ba le seabo, ho na le lenane le amohelohileng la dibeo kapa ditshupo kapa ditsela tsa ho lebela tse ka bontshang hore ke eng e lokelwang ho etsuwa maemong ohle. Ho molemo ho sebedisa mokgwa o theilweng dipotsong, o amahanyang dipotso tsa hobaneng, *eng*, *mang*, *kae*, *neng le jwang* ho mosebetsi ka mong o saekeleng ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi.

HOBANENG, ENG, MANG, KAE, NENG LE JWANG?

Hobaneng?

Ho ba le seabo ho ke ke ha sebetsa haebe batho ha ba na bonnete ba hore ke *hobaneng* ba menngwe dikopanong, kapa ke *hobaneng* Foramo ya Kgakeletso e hlonngwe. Banka-karolo ba lokela ho tseba le ho dumellana ka mabaka a ho ba le seabo sa bona. Ho araba potso ya *hobaneng* ho thusa basebetsi ho tseba ka ho hlaka hore ke eng e hlokehang tshebetsong efe kapa efe ya ho ba le seabo. Ho tla bontsha hape le hore ke tlhahisoleseding efe eo batho ba e hloka bakeng sa ho ba le seabo.

Eng?

Bathahaselli ba lokela ho utlwisisa hore mohato ka mong wa saekele o hloka dikarabo tse ikgethang, mme ka dinako tse ding tse fapaneng.

Mang?

Ha se batho bohle ba ka bang teng dikopanong. Ho hlokeha mofuta o itseng wa boemedi. Basebeletsi ba tshwanela ho nahana ka potso ena ya hore ke mang ka hloko, hobane tshebetso ya ho ba le seabo e lokela ho kenyelletsa bathahaselli bohle mme e be ya demokerasi. Ka dinako tse ding dihlopha tse tswang ka ntle ho kgakeletso di lokelwa ho kenyelletswa tshebetsong ya ho ba le seabo haebe dikgahleho tsa bona di angwa ke diketsahalo tsa kgakeletsong.

Dipotso tse mabapi le hore ke *mang* hape di kenyelletsa le taba ya matla:

- Ke *mang* ya ka kgonang ho ba le seabo mme ke *mang* ya ke keng, mme hobaneng?
- Na moemedi wa sehlopha ka seng o tshwanelehile?
- Na moemedi o buela dikgahleho tsa bo *mang* – tsa bathahaselli, kapa dikgahleho tsa hae?
- Na moemedi o amohetswe ke sehlopha sa bathahaselli seo a se emetseng?

Ha ho tluwa tabeng ya ho ba le seabo, taba ya hore ke *mang* ya tla ba le seabo hangata ho tshwanetswe hore ho rerisanwe ka yona ke bao ba laolang Taolo ya Mehloodi ya Metsi. Ba tshwanetse ho etsa bonnete ba hore ho ba le seabo se fihlelang ditlhoko tsa bathahaselli, ekasitana le pholisi, melao, le mehloodi ya thuso e leng teng.

Neng?

Potso ya nako (*neng*) hangata e ba bothata bo boholo tabeng ya ho ba le seabo Taolong ya Mehloodi ya Metsi. Batsamaisi ba Taolo ya Mehloodi ya Metsi hangata ha ba na bonnete ba hore na hantlentle ba ka kenyelletsa bathahaselli *neng*. Saekele ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi e ka sebediswa jwalo ka tataiso e thusang bakeng sa ho araba potso ya nako.

Kae?

Ho na le dipotso tse pedi tse fapaneng tsa ho *kae*. Ya pele ke ena: Ke ho *kae* Sebakeng sa Taolo ya Metsi moo ho tshwanetseng hore ho be le seabo? Diqeto tse ding di ama bathahaselli bohle Sebakeng sa Taolo ya Metsi, empa diqeto tse ding tsona di kenyelletsa bathahaselli feela ka ho ya ka hore ke ho *kae* moo ba dulang kapa ho tshwanetswe hore ho etswe qeto ya hore ke ho *kae*.

Potso e nngwe ka ho *kae* ke ena: Re kopana ho *kae*? Ho bohlokwa ho kgetha sebaka sa ho kopana se ka fihlelwang ha bonolo ke bathahaselli bohle, haholoholo dihlopha tse futsanehileng.

Jwang?

Na ho ba le seabo ho tla etsahala *jwang*, ke ntho e buang ka bokgoni, maemo a boitshepo le mehloodi ya thuso e hlokehang hore batho ba be le seabo. Hape e bua ka ditjeo, mofuta wa maikutlo a fumanwang, thuso le phumantsho ya disebediswa tse tshehetsang ho ithuta. Hangata mehloodi ya thuso kapa baabi ba ditshebeletso ba lokela kenyelletswa ho tswa ka ntle ho kgakeletso. Le ha ho le jwalo, ho ba le seabo ho susumetswang ka hara kgakeletso boemong ba motheo, se ka boloka ditjeo haholo mme sa ba sa kgona le ho tswella.

DINTHO TSE NTLE KA MOKGWA O THEILWENG HODIMA MOSEBETSI BAKENG SA HO LAOLA HO BA LE SEABO

Mokgwa o theilweng hodima mosebetsi ke o tsepamisang maikutlo mosebetsing o ikgethang wa Taolo ya Mehloodi ya Metsi o lokelwang ho etswa. Mokgwa ona o na le dintlo tse ngata tse ntle ka ona, tse hlalotswang mona ka tlase.

Kaho ya bokgoni

Mokgwa o theilweng hodima mosebetsi o amahanya kaho ya bokgoni le mosebetsi ka mong. Bohlokoa ba kaho ya bokgoni bo utlwisiseha ha bonolo ho bathahaselli ha bo amana ka ho toba le mosebetsi ka tsela ena. Ditlhoko tsa bathahaselli ba fapaneng di a hlaka bakeng sa ho rala dikopano tsa kaho ya bokgoni tsa dihlopha tse itseng tsa bathahaselli.

Dikamano tsa matla

Mokgwa o theilweng hodima mosebetsi o botsa dipotso tse pepeneneng tsa hore ke mang ya lokelang ho kenyelletswa diqetong le hore ke diphetho dife tse ka bang teng ka diqeto tseo. Hona ho thusa bohle ho hlwaya le ho sebetšana le ditaba tsa matla ha di ntse di hlahella.

Ho hlwaya ha Bathahaselli

Ho hlwaya bathahaselli e lokela ho ba ntho e pepeneneng hape e bulehileng. Ha re tsepamisa maikutlo mosebetsing e ikgethang, ha hlakile haholo ho etsa qeto ya hore ke mang ya tla kenyelletswa le teng hobaneng.

Mehlodi ya ho ba le seabo

Ho fumana mehlodi ya mosebetsi e nang le bofelo hape e hlakileng ho bonolo haholo ho ena le ho fumana mehlodi ya tshebetso e ntseng e tswela pele.

5. MOHLALA WA HOBA LE SEABO HO THEILWENG HODIMA MOSEBETSI: MORERO WA TAOLO YA KGAKELETSO YA KAT RIVER

Kgakeletsong ya Kat River, Mokgatlo wa Basebedisi ba Metsi o ntse o ntshetsa pele Morero wa Taolo ya Kgakeletso. Tshebetso ena e ntse e fuputswa ke ba Yunivesithi ya Rhodes lebitsong la WRC, bakeng sa ho fumana ka moo bathahaselli ba lehae ka ba laolang ka teng merero ena. Phuputso ena hape e ikemiseditse ho fana ka ditataiso dikgakeletsong tse ding kapa dikgakeletsong tse nyenyane tse ka ratang ho ntshetsa pele Merero ya Taolo ya Kgakeletso e arabelang tikolohong ya bona ya lehae.

Morero wa Taolo ya Kgakeletso ha o tshwane le Leano la Taolo ya Kgakeletso. Leano la Taolo ya Kgakeletso le ka ntshetswa pele feela ke Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso, mme ke bakeng sa Sebaka sohle sa Taolo ya Metsi. Morero wa Taolo ya Kgakeletso ke morero wa lehae e shebane le ka moo ho ka sebediswang mehlodi ya metsi boemong bo tlase ba kgakeletso. Le ha ho le jwalo mesebetsi ya ntshetsopele ya Morero wa Taolo ya Kgakeletso ke mesebetsi e tshwanang ya saekele ya Taolo ya Mehlodi ya Metsi, ka hoo ditaba tse ngata tse mabapi le ho ba le seabo di a tshwana.

Bafuputsi ba ile ba sisinya ho sebedisa mesebetsi ya saekele ya Taolo ya Mehlodi ya Metsi ho fuputsa ka tshebetso ya ho ba le seabo: ba botsa dipotso tsa bohlokwa tse reng: *hobaneng, eng, mang, kae, neng* le *jwang*. Le ha Mokgatlo wa Basebedisi ba Metsi ba ratile mokgwa ona wa ho fuputsa, mosebetsi wa phethahatso o ne o se bonolo. Bahlanka ba mmuso, borasaense le badudi ba kgakeletsong ba ne ba sa sebedisane hantle mmoho. Bakeng sa ho etsa hore bathahaselli ba kenyelletswe tabeng tsa ho ba le seabo e bile phepetso e kgolo. Bathahaselli ba bang ba ne ba se na kgahleho e kgolo hobane haesale ba ntse ba sebedisana le Lefapha la lebatowa la Ditaba tsa Metsi le Meru ka ho toba ho leka ho sireletsa ditlhoko tsa bona tsa metsi bakeng sa nako e kgutshwane. Ha moralo wa diphuputso o ne o hlaloseiswa Mokgatlo wa Basebedisi ba Metsi, ho bile le dikarabo tse fapaneng. Ditho tse ding tsa Mokgatlo wa Basebedisi ba Metsi di bone hona e le tshenyo ya nako feela hape ho ja le tjelete e ngata. Ho bona ho ne ho tshwana le tshebetso ya ho hlwaya hore ke mang ya ka emelwang Mokgatlong wa Basebedisi ba Metsi.

Ho thea Mokgatlo wa Basebedisi ba Metsi haesale e le mosebetsi o motelele wa diphetoho. Basebedisi ba lapeng ba metsi ba ne ba se na matla a ho vouta Mokgatlong wa Basebedisi ba Metsi, empa bona mmoho le *Kat Foramo ya Kgakeletso* ba ne ba na le baemedi Komiting ya taolo ya Mokgatlo wa

Basebedisi ba Metsi. Le ha ho na le hona, ba ne ba utlwa hore komiti ya taolo ya Mokgatlo wa Basebedisi ba Metsi e ne e emela feela ditlhoko tsa basebedisi ba metsi ba a sebedisang ka bongata bo boholo, mme hona ho ne ho sa fapane le di-Irrigation Board tsa kgale.

Bafuputsi ba Rhodes ba ile ba botsa ka maikutlo le diqeto tse ding tsa Mokgatlo wa Basebedisi ba Metsi. Ba ne ba bona hore tshebetso ya ho ba le seabo e hloka ho ba e hlakileng mme e kenyelletsa dihlopha tse ngata tsa bathahaselli. Komiti ya tsamaiso ya projeke e ile ya sisinya hore tshebetso ya ho ba le seabo bakeng sa ho thea Reserve ho tshwanetswe hore ho buisanwe ka yona, mme hona ho etswe ka ho ela hloko matshwenyeho ana.

Komiti ya taolo ya Mokgatlo wa Basebedisi ba Metsi qetellong e ile ya dumellana ka mesebetsi e mene ya bohlokwa Morerong wa Taolo ya Kgakeletso e ka kenyelletsang le bathahaselli ba bang. Mesebetsi eo ke ena:

- Ho hloma Reserve.
- Ho hlahisa moralo wa kabo ya metsi.
- Ho hlahisa merero ya nakong e tlang.
- Ho tsamaisa tekolo botjha.

Dipotso tsa bohlokwa tsa *hobaneng, eng, mang, kae, neng* le *jwang* di ka botswa mabapi le o mong le o mong wa mesebetsi ena bakeng sa ho etsa diqeto ka ho ba le seabo:

MOSEBETSI WA 1: *Ho hloma Reserve*

Hobaneng? Ho tshwanetswe hore ho buisanwe le bathahaselli ka sehlopha sa taolo seo ba se batlang bakeng sa dinoka tsa bona, mme ba lokela le ho tseba ka Reserve le ditokelo tsa bona.

Kae? Boemo ba kgakeletso.

Neng? Pele sehlopha sa taolo se ka phethwa.

Mang? Basebedisi ba lehae, balemi ba dilamunu ba banyenyane/ba ntseng ba hlahella/le ba baholo, masepala, Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru, paballo, bohahlaudi, meru, baetapele ba setso, balemi ba thepa, Foramo ya Kgakeletso.

Bathahaselli bana ba bangata ba na le moemedi Mokgatlong wa Basebedisi ba Metsi. Bao ba se nang yena ba ka romela moemedi, ya tla mengwa dikopanong tsohle tse nne tsa nakong e tlang. Bathahaselli bohle ba tla botswa hore ke boemo bofe boo ba batlang ho ba le seabo ho bona.

Eng? Therisano mabapi le sehlopha sa taolo sa mohlodi.

Jwang? Tekolo.

MOSEBETSI WA 2: *Morero wa Kabo ya Metsi*

Hobaneng? Bathahaselli bohle ba phelang kgakeletsong ba tshwanetse ho ba le seabo kabong ya metsi a leng teng.

Kae? Boemo ba kgakeletso.

Neng? Pele moralo wa kabo o ka phethwa.

Mang? Bathahaselli bohle ba bontshang kgahleho.

Eng? Ho ba le seabo ka ho emela ditlhoko tsa sehlopha sa Basebedisi ba Metsi bakeng sa metsi moralong wa kabo.

Jwang? Ka ho buisana ka kabo tsohle ho fihlela bohle ba dumellana, ho sebediswa thuso ya boprofeshenale ha ho hlokeha.

MOSEBETSI WA 3: *Merero ya Nakong e Tlang*

Hobaneng? Bathahaselli ba lokelwa ho bolellwa mme ho rerisanwe le bona ka merero e amang diketsahalo tsa kgakeletsong.

Kae? Boemo bo bong ba a kgakeletso.

Neng? Pele merero e ka phehwa.

Mang? Bathahaselli bohle mang bontsha an interest.

Eng? Ho ba le seabo ka ho etsa bonnete ba hore ba tsebiswa le ho fana ka tshwaelo ka merero e ba amang.

Jwang? Dikopano tsa setjhaba.

MOSEBETSI WA 4: *Tekolo botjha*

Hobaneng? Ona ke monyetla wa for bathahaselli ho fana ka tshwaelo ya ho qetela tshebetsong, le monyetla wa ho tsebisa bathahaselli ba Morero wa Taolo ya Kgakeletso.

Kae? Boemo ba kgakeletso.

Neng? Pele ho mafelo a projeke.

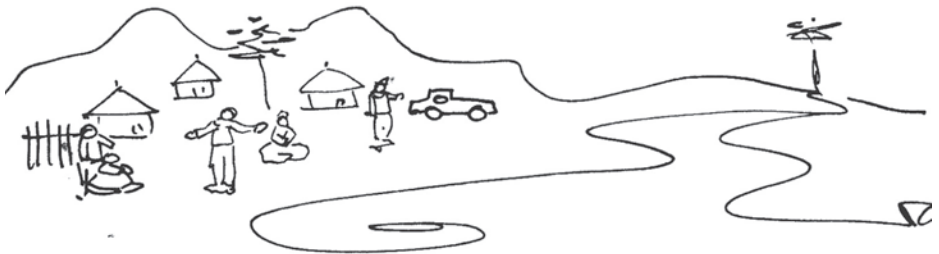
Mang? Bathahaselli bohle ba bontshang kgahleho.

Eng? Ho ba le seabo ka ho etsa bonnete ba hore ba tsebiswa le ho tshwaela ka tshebetso yohle.

Jwang? Dikopano tsa setjhaba.

Morero wa Taolo ya Kgakeletso wa Kat River ke mohlala o motle wa tshitiso eo hangata e etsahalang Taolong ya Mehlodi ya Metsi eo batho ba bang le seabo ho yona. Basebedisi ba metsi ba batla ho bona ho na le mahato e nkuwang, ho ena le ho nahana ka tsela eo ho ka akaretswang batho Taolong ya Mehlodi ya Metsi ka teng. Ba batla ho bona merero ya sebele hape e ka sebetsehang. Hona ho a utlwahala, empa hape ba lokela ho ithuta ka moo ba ka bang le seabo ka teng taolong ya demokerasi ya Sebaka sa bona sa Taolo ya Metsi.

PHELETSO

Ha re sheba nalane ya ho se lekalekane mona Afrika Borwa, re ke ke ra lebella hore bathahaselli bohle ba be le sebediswa tsohle tsa ho shebana le mesebetsi e saekeleng ya Taolo ya Mehloodi ya Metsi. Ho tla nne ho be le makunutu le diketsahalo tse sa tsebahaleng tsa ho sireletsa dikgahleho tsa dihlopha tse matla. Mohato wa kabo ke ona o ka bang le ditaba tse sa hlakang. Mona Ajensi ya Taolo ya Kgakeletso le Lefapha la Ditaba tsa Metsi le Meru di lokela ho ba banamodi ka bobedi mme di be le seabo sa tharollo ya dikgohlano. Mabapi le 'mohlodi ona o haellang' dipotso tse latelang di tshwanelehile:

- Ke mang ya tla elwa hloko pele tshebetsong tsa kabo?
- Ke mekgwa efe ya tshebetso le ditumellano tse tla sebediswa mokgeng ka mong?
- Na batho ba tla lokela ho bontsha ho loka le ho hlahisa mabaka a dikopo tsa bona?
- Na ho tla sebediswa motlolo wa molao, oo ho ona bakopi ba tlang ho lokisa le ho sireletsa dikopo tsa bona?

Tshebetso ke yona e tla bolela ka moo matshwenyeho ana a ka rarollwang. Ho ka ba le kgonahalo ya ditaba tse rarahaneng ha basebedisi ba metsi mokgeng o itseng ba hlodisana. Bokamoso ba Taolo ya Mehloodi ya Metsi bo itshetlehile monahanong le therong e ntle, ya temoso ka dintlha tse itseng tsa ho hong le ho hong, ekasitana le maikemisetso a ho ithuta.

Basebetsi ba lehang ho kenyelletsa merabe e neng e qheletswe thoko mekgatlong yab bathahaselli e lokela ho hopola hore molao o ka lehlakoreng la bona. Dihlopha tsa bathahaselli di ka sebedisa molao molemong wa tsona, empa molao o ke ke wa kgona ho thusa bao ba sa etseng letho. Hona ho re kgutlisetsa tabeng ya bohlokwa ya ho bopa bokgoni. Ha mekgatlo le dihlopha tsa lehae disa kgone ho fihlela bokgoni ba batho le ba ditjhelete, mohopolo wa motheo wa Taolo ya Mehloodi ya Metsi eo batho ba bang le seabo ho yona o ke ke wa sebetse.

Dihlopha tsa bathahaselli di ka kwetelwa, tsa tshoswa kapa tsa tlallwa kapa tsa fellwa ke tshepo. Ejensi ya Taolo ya Kgakeletso e ka nna ya iphumana e sebetse le Foramo ya Kgakeletso e emelang feela dikgahleho tsa ba mmalwa. Le ha ho le jwalo, matla a ho bathahaselli. Ho mahetleng a bona ho etsa hore Taolo ya Mehloodi ya Metsi e sebetse. Mme hona ho bolela hore ke rona bohle, hobane bohle mona Afrika Borwa re phela le ho sebetse kgakeletsong.

